

ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

*Μεταρρύθμιση
ιστορική επισκόπηση
και κριτική προσέγγιση Ι*

Τόμος 89ος - Τεύχος 3ον - Ιούλιος - Σεπτέμβριος 2018

Προτεσταντισμός και ὀρθόδοξη λατρεία
(σχόλια στὸ ἔργο τοῦ Ἰωνᾶ Κίνγκ, *Τελεταὶ θρησκευτικαὶ
τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας*, Ἀθήναι 1851)*

Γεωργίου Ν. Φίλια**

Εἰσαγωγικά: οἱ περὶ Λατρείας προτεσταντικὲς θέσεις

Α. Ἡ προτεσταντικὴ Λατρεία δὲν ἔχει ἐπαρκῶς μελετηθεῖ στὸν χῶρο τῆς ὀρθόδοξης θεολογικῆς ἔρευνας [πέραν τῆς παλαιᾶς συγγραφῆς τῆς μελέτης τοῦ Π. Τρεμπέλα (*Λειτουργικοὶ τύποι τῆς Δύσεως καὶ Διαμαρτυρομένων Agenda (Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Χριστιανικῆς Λατρείας)*), ἐκδ. Ἀδελφότητος Θεολόγων «Ὁ Σωτήρ», Ἀθήναι, 1993¹], τῶν σύντομων ἀναφορῶν τῶν Ν. Ματσούκα καὶ Ἰ. Φουντούλη, καθὼς καὶ τῶν ἐκτενέστερων –σὲ σχέση μετὰ τις προηγούμενες– ἀναφορῶν τοῦ Δ. Τσελεγγίδη² καὶ Π. Σκαλτσῆ³]. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ Μεταρρύθμιση δὲν ἀπευθυνόταν στὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία καὶ

* Ὁφείλουμε θερμὲς εὐχαριστίες στὸν ἀγαπητὸ συνάδελφο π. Β. Γεωργόπουλο, Ἐπίκουρο Καθηγητὴ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ., διότι μᾶς ὑπέδειξε τὴν ὑπαρξὴ καὶ μᾶς ἔδωσε τὸ κείμενο τοῦ συγκεκριμένου ἔργου, ἐνῶ ὑποδέχθηκε ὠρισμένους ἐρευνητικούς προβληματισμούς μας περὶ τοῦ θέματος.

** Ὁ Γεώργιος Ν. Φίλιας εἶναι Καθηγητὴς τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Θρησκευσιολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

1. Κυρίως τὸ κεφάλαιο Β' («Αἱ ἀναθεωρήσεις τῆς Λατρείας ὑπὸ τῶν Μεταρρυθμιστῶν», σσ. 332-379).

2. Δ. Τσελεγγίδης, *Ἡ σωτηριολογία τοῦ Λουθήρου. Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς Θεολογίας τοῦ Λουθήρου ἀπὸ ὀρθόδοξη ἄποψη*, Πουρναρᾶς (Φιλοσοφικὴ καὶ Θεολογικὴ Βιβλιοθήκη, 22), Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 105-130 (ἀναλύονται οἱ περὶ Μυστηρίων θέσεις τοῦ Λουθήρου).

3. Π. Σκαλτσῆς, «Λειτουργικὴ κίνηση τῆς χριστιανικῆς Δύσης καὶ ἡ ὀρθόδοξη Ἀνατολή», στὸ ἔργο τοῦ ἰδίου: *Λειτουργικὲς Μελέτες II*, ἐκδ. Πουρναρᾶς, Θεσσαλονίκη 2006, σσ. 39-41.

πολύ περισσότερο στη Λατρεία της. Τὰ ποικίλα γενεσιουργὰ αἰτία της⁴ δὲν περιελάμβαναν κάποια «διαμαρτύρηση» ἐναντίον τῆς Ὁρθοδοξίας, ἢ ὁποία (μάλιστα) εἶχε ἀπευθύνει κατὰ καιροῦς δριμύτατη κριτική στὸν Ρωμαιοκαθολικισμό⁵.

Οἱ θέσεις τῆς Μεταρρυθμίσεως σὲ θέματα θείας Λατρείας προήλθαν προφανῶς ἀπὸ ἀντίδραση πρὸς τὸν Ρωμαιοκαθολικισμό καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ ἀντίδραση στὸν ἰδιωτικὸ χαρακτήρα ποῦ εἶχε προσλάβει ἡ Λατρεία, στὸ ἀκατάληπτο τῆς γλώσσας, καθὼς καὶ στίς πολλὲς λαϊκὲς δεισιδαιμονίες καὶ πομπῶδεις τελετές. Οἱ θέσεις αὐτὲς παρουσιάσθηκαν μὲ τὸ πρόσχημα τῆς ἐπιστροφῆς στὴν ἀρχαία ἀποστολικὴ ἀπλότητα (ἂν καὶ δὲν εἶχαν τὶς ἀπαραίτητες προϋποθέσεις γιὰ τὴ γνώση αὐτῆς τῆς ἀρχαίας παραδόσεως⁶) καὶ μποροῦν νὰ συνοψισθοῦν στὰ ἀκόλουθα σημεία⁷:

1. Ὅλοι οἱ πιστοὶ εἶναι ἱερεῖς «ἐν Χριστῷ» καὶ μποροῦν νὰ μεταλαμβάνουν ἀπὸ ἀμφοτέρωτα τὰ ἅγια κατὰ τὴ Θ. Εὐχαριστία (ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία εἶχε ἀπαγορεύσει τόσο τὴ συχνὴ τέλεση τῆς Θ. Εὐχαριστίας, ὅσο καὶ τὴ συχνὴ θεία Μετάληψη τῶν πιστῶν). Οἱ θέσεις αὐτὲς τοῦ Λουθήρου ἀποτυπώθηκαν στὴν πρώτη ἀπὸ τὶς τρεῖς πραγματεῖες του (τὶς δημοσίευσε πρὶν ἀπὸ τὴν ἔκδοση τῆς τελικῆς παπικῆς βούλας –ἐναντίον του– ἀπὸ τὸν πάπα Λέοντα τὸν 10ο, τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1521), ὑπὸ τὸν τίτλο: «Πρὸς τοὺς χριστιανοὺς εὐγενεῖς τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους, γιὰ τὴ βελτίωση τῆς χριστιανικῆς καταστάσεως»⁸.

4. Τὰ ἀναλύει διεξοδικῶς ὁ Ν. Ματσούκας [*Ὁ Προτεσταντισμός*, Πουρναρᾶς, Θεσσαλονίκη 2007, σσ. 8 ἔξ. (Φιλοσοφικὴ καὶ θεολογικὴ βιβλιοθήκη 31)]. Βλ. καὶ Ἰω. Καρμίρης, *Ὁρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός*, τόμ. Ι., Ἀθήναι 1937, σσ. 19 ἔξ.

5. Στὸ πλαίσιο αὐτό, μελετήσαμε μὲ ἐνδιαφέρον τὴ Διπλωματικὴ ἐργασία ἐιδικεύσεως τοῦ Οἰκονόμου π. Ἰ. Μπιλιπίλη, μὲ θέμα: *Δυτικὴ Μεταρρύθμιση καὶ Προτεσταστικὴ Λατρεία* (κατατέθηκε τὸ 2015 στὸ Τμῆμα Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ.).

6. Ἰω. Φουντούλης, *Λειτουργικὴ*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 34.

7. Περὶ τῶν μεταρρυθμιστικῶν παρεμβάσεων τοῦ Λουθήρου σὲ θέματα Λατρείας, βλ. καὶ “Von Ordnung Gottesdiensts in der Gemeinde” (1523), *Martin Luther’s Werke*, 12 (Weimar), σσ. 35-37· “Formula Missae et communionis pro ecclesia” (1523), *Martin Luther’s Werke*, 12 (Weimar), σσ. 205-220· «Deutsche Messe und Ordnung Gottesdiensts» (1526), *Martin Luther’s Werke*, 19 (Weimar), σσ. 72-113.

8. “An der Christlichen Adel deutscher Nation” (1520), *Martin Luther’s Werke*, 6 (Weimar), σσ. 381-469.

2. Δεν αποδέχεται τὸ ἱερατεῖο καὶ τὴν παράδοση περὶ τῆς θείας Λατρείας. Τὶς θέσεις αὐτὲς κατεχώρησε στὴ δεύτερη (ἀπὸ τὶς τρεῖς) πραγματείες του, ὑπὸ τὸν τίτλο: «Περὶ τῆς Βαβυλωνίου αἰχμαλωσίας τῆς Ἐκκλησίας»⁹. Στὸ ἴδιο ἔργο ἀπορρίπτει τὴν τιμὴ τῶν εἰκόνων καὶ τῶν ἀγίων¹⁰, ἀπὸ δὲ τὰ Μυστήρια ἀποδέχεται μόνον τὸ Βάπτισμα καὶ τὴ Θ. Εὐχαριστία (χωρὶς νὰ δέχεται τὸν καθαγιασμὸ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου σὲ Σῶμα καὶ Αἷμα Χριστοῦ). Στὴ Μετάνοια ἀπέδιδε μικρὴ σημασία. Τὴν Παράδοση στὴν Ἐκκλησία ἀπέρριψε καὶ ὁ Οὐλριχ Ζβίγγλιος μὲ τὶς «ἐξήντα ἑπτὰ θέσεις» του (1523), ἐνῶ ἀποδεχόταν ὅλες τὶς παραπάνω θέσεις τοῦ Λουθήρου¹¹.

3. Στὴν τρίτη πραγματεία του (ὑπὸ τὸν τίτλο «Περὶ Χριστιανικῆς Ἐλευθερίας») προτρέπει τὸν πάπα τῆς Ρώμης νὰ ἀποδεχθεῖ ὅλες τὶς παραπάνω περὶ Λατρείας ἀπόψεις του (καθὼς καὶ τὶς ὑπόλοιπες)¹².

4. Σύμφωνα μὲ τὸν Ἰω. Καλβίνο, ἡ Θεία Εὐχαριστία ἀποτελεῖ τὸ Μυστήριο, μὲ τὸ ὁποῖο οἱ πιστοὶ δικαιώνονται καὶ λαμβάνουν κάθε ἀρετή¹³. Ὁ Καλβίνος ὅμως διαφοροποιεῖται ἀπὸ τοὺς Λούθηρο καὶ Ζβίγγλιο¹⁴ ὡς πρὸς τὴ Θ. Εὐχαριστία, καθὼς δὲν ἀποδέχεται ὅτι –κατὰ τὴν ἐπιτέλεσή της– ὁ Χριστὸς εἶναι πανταχοῦ παρὼν.

B. Νὰ ἐπιμείνουμε περισσότερο σὶς θέσεις τῶν Μεταρρυθμιστῶν περὶ τῆς Λατρείας. Ὁ Προτεσταντισμὸς δέχεται μόνον δύο Μυστήρια, ἀλλὰ οὐσιαστικὰ τὰ ἀπομονώνει ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ (καθαγιαστικὴ) τους διάσταση, ἐπειδὴ ἀποδίδει μυστηριακὸ χαρακτῆρα μόνον στὸν λόγο τοῦ Θεοῦ¹⁵. Κατὰ συνέπεια, ἀναγνωρίζει μυστηριακὸ χαρακτῆρα

9. “De captivitate Babylonica ecclesiae praeludium” (1520), *Martin Luther’s Werke*, 12 (Weimar), σσ. 484-573

10. Εἰδικὰ περὶ τῆς τιμῆς τῶν ἀγίων, βλ. ἐν Β. Γεωργόπουλος, *Ἡ προτεσταντικὴ κριτικὴ κατὰ τῶν ἀγίων στὰ χρόνια τῆς Μεταρρύθμισης*, Θεσσαλονίκη 2015.

11. Β. Κουκουσᾶς – Δ. Βαλαῆς, *Θέματα Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας*, ἐκδ. Μπαρμπουνάκη, Θεσσαλονίκη 2011, σ. 603.

12. “Von der Freiheit eines Christenmeschen” (1520), *Martin Luther’s Werke*, 7 (Weimar), σσ. 20-38.

13. Ν. Ματσούκας, ὁ.π., σ. 77.

14. Ὁ Ζβίγγλιος εἶναι ὀρθολογιστικώτερος ἀπὸ τοὺς Λούθηρο καὶ Καλβίνο ὡς πρὸς τὶς θεολογικὲς ἀπόψεις περὶ τῆς Θ. Εὐχαριστίας (πρβλ. Π. Τρεμπέλας, *Λειτουργικοὶ τύποι τῆς Δύσεως καὶ Διαμαρτυρομένων Agenda*, σ. 342).

15. A. Skowronek, “Viva vox Evangelii. Wort und Sakrament, Schrift und Bekenntnis”,

μόνον στους ιδρυτικούς λόγους τῶν δύο Μυστηρίων, ἀδυνατώντας νὰ κατανοήσει τὸν μυστηριακὸ χαρακτήρα τῆς Ἐκκλησίας.

1. Γιὰ τοὺς Προτεστάντες (κυρίως γιὰ τοὺς Καλβινιστές), τὸ Μυστήριον τῆς Θ. Εὐχαριστίας ἀποτελεῖ μία ἀπλή τελετὴ δείπνου¹⁶. Ἡ μεταβολὴ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου (σὲ Σῶμα καὶ Αἷμα Χριστοῦ) ἔχουν μόνον συμβολικὸ χαρακτήρα καὶ ὄχι οὐσιαστικὴ σημασία, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς εὐρίσκεται (μὲ πνευματικὸ τρόπο) ἐντὸς τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου¹⁷. Μία καινοτομία τοῦ Ζβίγγλιου ὡς πρὸς τὴ Θ. Εὐχαριστία εἶναι ὅτι κατήργησε τὴ μουσικὴ καὶ τὴν ἀντικατέστησε μὲ τὴν ἀντιφωνικὴ ἀπαγγελία ψαλμῶν καὶ ὠδῶν¹⁸. Αὐτὴ ἡ «τελετὴ» ἔμεινε στὸν ἀπλὸ ἀναμνητικὸ χαρακτήρα καὶ ἀπέκτησε ἀραιὴ περιοδικότητα. Θὰ πρέπει νὰ τονιστεῖ ἄλλωστε ὅτι ὁ Προτεσταντισμὸς ἀνέπτυξε τὸ κήρυγμα εἰς βάρος τῆς Λειτουργίας¹⁹. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ κηρύγματος ἔγινε μὲ βάση τὴν ἀνάγκη ἀναλύσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς.

2. Γιὰ τὸ Βάπτισμα ὁ Λούθηρος διατείνεται ὅτι δὲν καταργεῖ ὁλοσχερῶς τὴν προγονικὴ ἁμαρτία, κι ἔτσι ἡ «ὑπολειπόμενη» ἁμαρτία γίνεται τὸ ὄντολογικὸ ὑπόβαθρο ποὺ ὀδηγεῖ τὸν ἄνθρωπο στὴν καθημερινὴ ἁμαρτία²⁰. Ὡς πρὸς τὸ Μυστήριον τοῦ Βαπτίσματος, οἱ προτεσταντικὲς ὁμάδες τὸ ἔχουν ὑποτιμήσει, θεωρώντας το μιὰ ἀπλή τελετὴ μὴ ἀναγκαία γιὰ τὴ σωτηρία²¹. Ἐπομένως, ἀρνοῦνται τὸν

στὸ ἔργο τοῦ ἰδίου *Sakrament in der Evangelischen theologie der Gegenwart*, München, Paderborn, Wien 1971, σσ. 142- 204.

16. Τὸ διάγραμμα τῆς ἀναθεωρημένης Λειτουργίας τοῦ Λουθήρου παρατίθεται ἀπὸ τὸν Π. Τρεμπέλα [*Λειτουργικοὶ τύποι τῆς Δύσεως καὶ Διαμαρτυρομένων Ἀgen-da (Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Χριστιανικῆς Λατρείας)*], ἐκδ. Ἀδελφότητος Θεολόγων «Ὁ Σωτήρ», Ἀθῆναι 1993², σ. 339].

17. Β. Γεωργόπουλος, «Χριστολογικὲς ἔριδες καὶ νέες αἱρέσεις στὰ χρόνια τῆς Μεταρρύθμισης», *Θεολογία* 80 (2009), σσ. 128-134. Βλ. καὶ Γ. Βεργωτῆς, *Ἐγχειρίδιον ἱστορίας τῆς χριστιανικῆς λατρείας*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 98.

18. Π. Τρεμπέλας, ὁ.π., σ. 344.

19. Ἰω. Καρμίρης, *Ὁρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμὸς*, τόμ. Ι, Ἀθῆναι 1937, σ. 28.

20. Περὶ τῶν θεμάτων αὐτῶν, βλ. Δ. Τσελεγγίδης, «Ἡ θεολογικὴ ταυτότητα τοῦ Προτεσταντισμοῦ», *Οἰκουμενισμὸς, γένεση, προσδοκίαι, διαψεύσεις (Πρακτικὰ διορθοδόξου ἐπιστημονικοῦ συνεδρίου)*, Αἴθουσα τελετῶν Α.Π.Θ., 20-24 Σεπτεμβρίου 2004, σσ. 867-869.

21. Γιὰ τὰ θέματα αὐτὰ, σημαντικὴ εἶναι ἡ μελέτη τοῦ Δ. Τσελεγγίδη, *Ἡ σωτηριολογία τοῦ Λουθήρου. Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς θεολογίας τοῦ Λουθήρου ἀπὸ ὀρθόδοξη*

μυστηριακὸ χαρακτήρα του καὶ δέχονται τὴν ἀναγκαιότητά του μόνον ἐπειδὴ τὸ ἐζήτησε ὁ Κύριος. Στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς θέσεώς τους, νεώτερες προτεσταντικὲς κινήσεις (ὅπως οἱ Ἀναβαπτιστές) κατηγοροῦν τοὺς Ὁρθοδόξους γιὰ τὴν πρακτικὴ τοῦ νηπιοβαπτισμοῦ²². Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ ἀντίθεση τοῦ Προτεσταντισμοῦ πρὸς τὸν μυστηριακὸ χαρακτήρα τοῦ Βαπτίσματος συνδέεται μὲ τὴν ἔντονη δυσπιστία πρὸς τὴ ρωμαιοκαθολικὴ βαπτισματικὴ παράδοση²³.

3. Παρόμοια ὀλοσχερῆς ἀπόρριψη ὑπάρχει (ἀπὸ πλευρᾶς τοῦ Προτεσταντισμοῦ) γιὰ τὸ Μυστήριον τῆς Μετανοίας²⁴. Οἱ Προτεστάντες ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ πιστὸς δὲν χρειάζεται νὰ λάβει μυστηριακὴ ἄφεση τῶν ἁμαρτιῶν, ἀλλὰ ὅτι μπορεῖ νὰ λαμβάνει τὴ συγχώρηση ἀπὸ τὸν Θεὸ χωρὶς τὴ μεσολάβηση τοῦ ἱερέα. Ἄλλωστε, σύμφωνα μὲ τὴ διδασκαλία τοῦ Προτεσταντισμοῦ, οἱ ἁμαρτίες ἔχουν συγχωρηθεῖ μὲ τὴ σταυρικὴ θυσία τοῦ Κυρίου. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ ἄρνηση τοῦ μυστηριακοῦ χαρακτήρα τῆς Μετανοίας προέρχεται ἀπὸ ἀντίδραση πρὸς τὴν αὐθαιρεσία τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας στὸ θέμα τῶν συγχωροχαρτίων.

4. Ὁ Προτεσταντισμὸς ἀρνεῖται ριζικὰ τὸ Μυστήριον τοῦ Εὐχελαίου, δεχόμενος ὅμως τὴ ρωμαιοκαθολικὴ θέση ὅτι τὸ συγκεκριμένο Μυστήριον εἶναι ἀναγκαῖο μόνον γιὰ τοὺς ἐτοιμοθανάτους καὶ ὄχι γιὰ στοὺς ἀσθενεῖς²⁵.

Ἀμφισβήτησε ὅμως ἔντονα καὶ τὸν θεσμὸ τῆς Ἱερωσύνης. Οἱ Προτεστάντες, συνεπεῖς στὴ διδασκαλία τους γιὰ τὴν ἀόρατη Ἐκκλησία, ἀπέρριψαν τὴν ἱεραρχία μὲ τὴν ὀρθόδοξη ἔννοια καὶ τὴν ἱερωσύνη ὡς Μυστήριον²⁶. Δὲν δέχονται ὅτι ἡ ἰδιότητα τῆς ἱερωσύνης συνδέεται μόνιμα μὲ τὸ πρόσωπο ἐνὸς κληρικοῦ. Ὁ Προτεσταντισμὸς προβάλλει ἔντονα

ἄποψη, ἐκδ. Πουρναρᾶς, Θεσσαλονίκη 1991 (Φιλοσοφικὴ καὶ θεολογικὴ βιβλιοθήκη 22).

22. Β. Γεωργόπουλος, «Ὁ νηπιοβαπτισμὸς, ὀρθόδοξες ἀπαντήσεις σὲ προτεσταντικοὺς ἰσχυρισμούς», *Ἐφημέριος*, Νοέμβριος 2014, σσ. 23-24.

23. Γ. Βεργωτῆς, ὁ.π., σ. 99.

24. *Confessio Helvetica* (1536), κεφ. 14.

25. *Confessio Helvetica* (1536), κεφ. 19.

26. Βλ. τὶς σχετικὲς ἐπισημάνσεις στὴ μελέτη τοῦ Δ. Τσελεγγίδη, «Ἡ θεολογικὴ ταυτότητα τοῦ Προτεσταντισμοῦ», *Οἰκουμενισμὸς, Γένεση, Προσδοκίες, Διαψεύσεις (Πρακτικὰ διορθοδόξου ἐπιστημονικοῦ συνεδρίου)*, Αἴθουσα τελετῶν Α.Π.Θ., 20-24 Σεπτεμβρίου 2004, σσ. 867-869.

τὴν ἔννοια τῆς «γενικῆς ἱερωσύνης», βασιζόμενος στὸ Α΄ Πέτρου, 2, 9 (Ἵμεῖς δὲ γένος ἐκλεκτόν, βασιλείον ἱεράτευμα, ἔθνος ἅγιον, λαὸς εἰς περιποίησιν, ὅπως τὰς ἀρετὰς ἐξαγγείλητε τοῦ ἐκ σκοτοῦς ὑμᾶς καλέσαντος εἰς τὸ θαυμαστόν αὐτοῦ φῶς). Σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψη αὐτή, ὅλοι οἱ Χριστιανοὶ ἔχουν ἱερωσύνη καὶ ἐπομένως ὅλοι μποροῦν νὰ ἀσκοῦν τὸ ἔργο τοῦ ἱερέα. Ἀμφισβητοῦν τὶς ἐκκλησιαστικὲς βαθμίδες, δέχονται μόνον τὴν ὑπαρξὴ πρεσβυτέρων καὶ ἀπορρίπτουν τὸν ἐπισκοπικὸ βαθμὸ²⁷.

5. Ὁ Προτεσταντισμὸς ὅμως ἀπορρίπτει καὶ τὸν μυστηριακὸ χαρακτήρα τοῦ Γάμου. Ἡ ἀποψη τοῦ Λουθήρου ὅτι ὁ γάμος ἀποτελεῖ μία ἐκ τῶν φυσικῶν ἀναγκῶν²⁸, ὀδήγησε στὴν ἀντίληψη ὅτι πρόκειται περὶ μυστηριώδους ἔλξεως δύο ἀγνώστων ἕως τότε προσώπων, τὰ ὅποια ἀποκόπτονται ἀπὸ τὴν πατρικὴ ἐστία.

6. Οἱ Προτεστάντες, διαφοροποιούμενοι ἀπὸ τὴν Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία, δὲν ἀποδέχονται τὴν τιμὴ καὶ τὴν προσκύνηση τῶν ἁγίων. Ἡ ἀπορριπτικὴ αὐτὴ στάση ἔναντι τῆς τιμῆς τῶν ἁγίων προέκυψε προφανῶς ὡς ἀντίδραση σὲ θέσεις καὶ πρακτικὲς τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, κυρίως δὲ τῆς ἐμπορευματοποιήσεως τῶν ἱερῶν λειψάνων τῶν ἁγίων²⁹. Ἡ ἐν λόγῳ ἐμπορευματοποίηση ἄλλωστε ἀπετέλεσε ἀντικείμενο κριτικῆς ἀπὸ ἐκπροσώπου καὶ τοῦ Ἀνθρωπισμοῦ³⁰.

7. Ἡ Κυριακὴ τοῦ Πάσχα στὶς Προτεσταντικὲς Ἐκκλησίες εἶναι σχεδὸν μιὰ συνηθισμένη Κυριακὴ, χωρὶς ἰδιαίτερο τελετουργικὸ χαρακτήρα (ἀπλῶς μιὰ ἀνάμνηση καὶ τίποτε ἄλλο). Παρομοίως, ἐορτάζουν τὰ Χριστούγεννα μὲ κοσμικὸ καὶ καθόλου τελετουργικὸ χαρακτήρα. Οἱ ἐορτές τους περιορίζονται μόνον σὲ ὅσα γεγονότα μαρτυροῦνται στὴν Ἁγία Γραφή. Ὁ Λούθηρος, ὡς πρωτεργάτης τῆς Διαμαρτυρήσεως, ἐπέκρινε καὶ κατήγγησε τὴν ἐπιτέλεση τῶν ἐορτῶν· ἄλλωστε, τὸ ὅλο

27. Σ. Ἀθανασούλιας, «Τὸ μυστήριον τῆς ἱερωσύνης στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία», *Ὁρθοδοξία καὶ Αἱρέσεις*, τεύχος 67 (2010), ἐκδ. Ἱεραῶς Μητροπόλεως Μαντινείας καὶ Κυνουρίας.

28. Πρβλ. Π. Τρεμπέλας, *Δογματικὴ τῆς Καθολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, τόμ. Γ΄, ἐκδ. Σωτήρ, Ἀθήνα 2013, σ. 327.

29. Βλ. Β. Γεωργόπουλος, *Ἡ προτεσταντικὴ κριτικὴ κατὰ τῶν ἁγίων στὰ χρόνια τῆς Μεταρρύθμισης*, Θεσσαλονίκη 2015, σσ. 15, 16-17· Ἰω. Καρμίρης, *Ὁρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός*, τόμ. Ι, Ἀθήνα 1937, σ. 120.

30. Fr. Lau – E. Bizer, *Reformationgeschichte Deutschlands bis 1955 (Die Kirche in ihrer Geschichte, 3)*, Göttingen 1969, σ. 13.

κίνημά του μείωσε ἐξαιρετικά τὴ Λατρεία καὶ ἀνύψωσε τὸ κήρυγμα³¹ (παρὰ τὸ ὅτι στὴν ἀρχὴ διετήρησε τὸν διάκοσμο τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν ναῶν). Ὁ Ζβίγγλιος ἀπέρριψε παντελῶς τὴν τιμὴ τῶν Ἁγίων, καθὼς καὶ τὴν Κυριακὴ ὡς κέντρο τῆς Λατρείας. Θεωροῦσε ὅτι ἡ τιμὴ τῶν Ἁγίων ἀποτελεῖ «παπικὴ ἐτεροδιδασκαλία, παντελῶς ξένη πρὸς τὴν Ἁγία Γραφή»³². Στὴν ἀναθεώρηση τῶν Schwarz καὶ Bucser καταργήθηκαν ὅλες οἱ ἐορτὲς τῶν Ἁγίων καὶ παρέμειναν μόνον οἱ δεσποτικὲς ἐορτὲς, ποὺ υἱοθετήθηκαν τόσο ἀπὸ τὸν Καλβινικὸ τύπο, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ἀναθεώρηση τῶν Πρεσβυτεριανῶν στὴ Σκωτία.

Γ. Ἐὰς προστεθεῖ μικρὴ ἀναφορὰ στὰ περὶ Λατρείας τοῦ Ἀγγλικανισμοῦ³³. Τὸ 1549 ἐξεδόθη τὸ ἀγγλικανικὸ εὐχολόγιο, τὸ ὁποῖο προέβλεπε ἕναν τύπο Λατρείας ἀπλὸ καὶ κατανοητὸ γιὰ τοὺς λειτουργοὺς καὶ τὸν λαό³⁴. Ἐπρόκειτο ἄλλωστε γιὰ εὐχολόγιο μιᾶς κρατικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία ὀργανώθηκε μὲ βάση τὸ ἐπισκοπικὸ ἀξίωμα καὶ διακρίθηκε σὲ τρεῖς μορφές: τὴν Ἵψηλὴ Ἐκκλησία, τὴ Χαμηλὴ Ἐκκλησία καὶ τὴν Εὐρεία Ἐκκλησία. Κάθε μία ἀπὸ τὶς μορφὲς αὐτὲς ἔχει δική της ἀντίληψη περὶ Μυστηρίων καὶ περὶ Ἐκκλησίας. Ἡ Ἵψηλὴ Ἐκκλησία (μὲ κέντρο τῆς τὴν Ὁξφόρδη) ὀνομάζεται καὶ Ἀγγλοκαθολικὴ, καθὼς εὐρίσκεται στὸ ἐνδιάμεσο μεταξὺ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ καὶ Προτεσταντισμοῦ. Ἡ Χαμηλὴ περιλαμβάνει τοὺς λεγόμενους πουριτανούς, συγγενεὺς μὲ τοὺς Διαμαρτυρομένους τοῦ Καλβίνου καὶ ἀρνεῖται ὅλα τὰ Μυστήρια καὶ τὶς τελετές. Ἡ Εὐρεία Ἐκκλησία ἀντιτίθεται στὴ διοίκηση τῆς ἐπισκοπῆς, ἔχει φιλελεύθερες τάσεις ἀπορρίπτοντας τὰ συντηρητικὰ στοιχεῖα καὶ τάσσεται ὑπὲρ τῆς κριτικῆς τῆς Βίβλου.

Ἡ ἀποψη τῶν Ἀγγλικανῶν γιὰ τὴ Θ. Εὐχαριστία εἶναι συγκεχυμένη. Δὲν ἀποδέχονται τὴ φυσικὴ μεταβολὴ στὰ εἶδη τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου· αὐτὸ δὲ ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι ὅλα τὰ ἀποδίδουν στὴ λογικὴ

31. Π. Τρεμπέλας, *Δογματική*, σ. 340.

32. Β. Γεωργόπουλος, ὁ.π., σ. 34.

33. Κ. Σκουτέρης, *Τὰ 39 Ἄρθρα τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας (ὑπὸ τὸ φῶς τῆς Ὁρθοδόξου Συμβολικῆς παραδόσεως)*, Ἀθῆναι 1982, σσ. 343-401 (πρόκειται περὶ τῶν ἄρθρων 25-31 ποὺ ἀφοροῦν στὰ περὶ Μυστηρίων).

34. Π. Τρεμπέλας, *Λειτουργικοὶ τύποι*, σ. 355.

και δὲν μποροῦν νὰ προσεγγίσουν τὸ θαῦμα. Στὰ ἐπίσημα δογματικά τους βιβλία ὑποβαθμίζουν τὸ Μυστήριο ὡς «θυσία» αἰνέσεως καὶ δοξολογίας πρὸς τὸν Θεὸ καὶ ὄχι ὡς θυσία ἐξιλεώσεως τῶν ἀμαρτιῶν. Ἡ ἐξιλέωση (κατὰ τὴ γνώμη τους) ἔγινε μὲ τὴ σταυρική θυσία τοῦ Γολγοθᾶ³⁵. Πάντως, σὲ διαφοροποίηση μὲ τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία, ὁ Προτεσταντισμὸς ἐπέτρεψε νὰ τελεῖται ἡ Θ. Εὐχαριστία ἀνὰ πᾶσα ὥρα τῆς ἡμέρας, προβάλλοντας ὅτι αὐτὴ ἡ συνήθεια ἀνάγεται στὴν ἀρχαία Ἐκκλησία³⁶.

Οἱ Ἀγγλικανοὶ θεωροῦν τὸ Μυστήριο τοῦ Βαπτίσματος ὡς μία ἀπλὴ τελετὴ, ἡ ὁποία συμβολίζει τὴν ἀναγέννηση τοῦ ἀνθρώπου. Ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ τελετὴ δὲν μεταδίδει τὴ θεία Χάρη, ἀλλὰ συμβολίζει τὴ μετάδοσή της, χωρὶς νὰ σχετίζεται μὲ τὴν ἀπαλλαγὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν ἀμαρτία.

Ὡς πρὸς τὸ Μυστήριο τῆς Ἱερωσύνης, ἡ Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία δὲν τὸ δέχεται. Οἱ κληρικοὶ εἶναι ἀπλοὶ λειτουργοὶ καὶ χαρακτηρίζονται ὡς ἱεροκῆρυκες. Καὶ ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ «ἐθνικῆς Ἐκκλησίας», ὑποστηρίζουν ὅτι οἱ κληρικοὶ ὀφείλουν τὴν ἱερωσύνη τους στὴν ἀνωτάτη ἀρχὴ τῆς Ἐκκλησίας τους, δηλαδὴ στὸν βασιλιὰ ἢ τὴ βασίλισσα³⁷.

Δ. Πρὸς ὅλες τὶς παραπάνω μεταρρυθμιστικὲς θέσεις περὶ Λατρείας ἀντέδρασε ἡ σύνοδος τοῦ Τριδέντου (1545-1563), μὲ τὴν ὁποία ξεκινᾷ ἡ λεγόμενη Ἀντι-μεταρρύθμιση. Ἐκεῖ φάνηκε ὅτι πίσω ἀπὸ τὶς μεταρρυθμιστικὲς ἀπόψεις περὶ Λατρείας εὐρίσκοντο τὰ σοβαρὰ δογματικὰ θέματα ποὺ εἶχαν θέσει οἱ Μεταρρυθμιστὲς ὡς ἀνασκευὴ τῶν ἀντιστοιχῶν ἀπόψεων τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἄλλωστε ὑποχρέωσε τὴ σύνοδο νὰ «καθορίσει τὶς δογματικὲς προϋποθέσεις τῆς Λατρείας πάνω σὲ ὀρθότερες βάσεις, καθὼς καὶ νὰ ἀναθεωρήσει τὶς λειτουργικὲς ἐκδόσεις»³⁸. Τὸ σημαντικώτερο –περὶ τῆς θείας Λατρείας– σημεῖο τῆς συνόδου τοῦ Τριδέντου ἦταν ἡ θέση

35. Π. Τρεμπέλας, *Λειτουργικοὶ τύποι*, σ. 356.

36. Ἀμβρόσιος Σταυρινός, *Αἱ ἀρχαιόταται καὶ αἱ σύγχρονοι λειτουργίαι τῶν κυριωτέρων τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησιῶν*, τ. Α', ἐν Κωνσταντινουπόλει 1921, σ. 593.

37. Α. Ἀλεβιζόπουλος, *Ρωμαιοκαθολικισμὸς, Προτεσταντισμὸς καὶ Ὁρθοδοξία*, ἐκδ. Πανελληνίας Ἐνώσεως Γονέων, Ἀθήνα 1992, σ. 128.

38. Πρβλ. Ἰω. Φουντούλης, *Λειτουργικὴ (Πανεπιστημιακὲς παραδόσεις)*, ἐκδ. Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη 1981, σσ. 61-62.

ὅτι κατὰ τὸ Μυστήριον τῆς Θ. Εὐχαριστίας ἐπιτελεῖται ὁ καθαγιασμὸς τῶν προσφερομένων Δώρων μέσα ἀπὸ τὴν ἱερατικὴ χάρη καὶ δύναμη.

Θὰ πρέπει νὰ τονίσουμε ὅτι ἓνα ἀπὸ τὰ θέματα κριτικῆς τῆς Μεταρρυθμίσεως ἔναντι τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ ὑπῆρξε τὸ γεγονός ὅτι οἱ λειτουργικοὶ τύποι εἶχαν περιβληθεῖ νομικὸ χαρακτῆρα καὶ ὅτι ὑπῆρχε τάση γιὰ ὁμοιομορφία στὶς τυπικὲς διατάξεις, στοιχεῖα τὰ ὅποια ἔτειναν νὰ ἀπονεκρώσουν τὴ Λατρεία. Ἀλλὰ καὶ ἡ ρωμαιοκαθολικὴ ἀντίληψη περὶ «λατρείας» (καὶ ὄχι τιμῆς) στὰ πρόσωπα τῆς Θεοτόκου ὑπῆρξε σημεῖο αἰχμῆς γιὰ τὴν κριτικὴ τῆς Μεταρρυθμίσεως³⁹. Παρόμοιο σημεῖο αἰχμῆς ὑπῆρξε ἡ ἐπιβολὴ τῆς λατινικῆς γλώσσας στὴ Λατρεία, μὲ τὴν ὅποια (ἐπιβολή) περιθωριοποιοῦντο οἱ ἐθνικὲς γλώσσες.

Ὡς πρὸς τὴν ὀρθόδοξη λειτουργικὴ παράδοση καὶ τὶς προτεσταντικὲς παραχαράξεις στὴ λειτουργικὴ πράξη καὶ θεολογία, ἡ Ὀρθοδοξία ἀναζητᾷ νὰ συνδυάσει τὴ γνήσια ἐκπροσώπηση τῆς λειτουργικῆς παραδόσεως τοῦ ἀρχέγονου Χριστιανισμοῦ μὲ τὶς σύγχρονες ἀνάγκες τῆς κοινωνίας. Ὁ Λούθηρος ἐξεθείαζε τὴν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία, διότι (ὅπως ἔλεγε) αὐτὴ μόνη ἐκράτησε τὴν ἀρχαία παράδοση⁴⁰. Ὅμως, ὁ Λούθηρος δημιούργησε μιὰ δική του ὁμολογία, ἀπομακρυνθεὶς ἀπὸ τὶς παλαιοχριστιανικὲς παραδόσεις. Δυστυχῶς, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν προσπάθειά του ὥστε τὰ ψαλλόμενα νὰ γίνονται κατανοητὰ ἀπὸ τὸν λαὸ καὶ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν μέριμνά του γιὰ τὴν ἐνεργότερη συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ στὴ λατρεία, οἱ Προτεστάντες εἶχαν ἀρνητικὲς παρεμβάσεις σὲ θέματα Λατρείας: θεωροῦν τὸν τρόπο Λατρείας ὡς «ἔξω-βιβλικό», ἐνοχλοῦνται ἀπὸ τὶς εἰκόνες, τὶς ψαλμωδίες, τοὺς ναοὺς, τὰ Μυστήρια, τὰ ἄμφια, τὶς ἀκολουθίες, τοὺς ἱεροὺς κανόνες κ.λπ. Ὅτιδῆποτε ἔχουν διδαχθεῖ ὅτι δὲν ἀνήκει στὸ «πρωτοχριστιανικὸ βιβλικὸ πρότυπο» Λατρείας, δὲν τὸ θεωροῦν «ἔγκυρο» καὶ τὸ ἀποκαλοῦν ὡς «ἀνθρώπινη παράδοση». Παραμένουν στὴν «ἐπιφάνεια» καὶ τοὺς διαφεύγει ἡ οὐσία.

39. Βλ. Ἰω. Καλογήρου, «Ἀνακινήσεις Θεομητορικῶν ζητημάτων εἰς τὸν σύγχρονον ἀμερικανικὸν Προτεσταντισμὸν καὶ ὀφειλομένη Ὀρθόδοξος παρέμβασις», στὸν τόμο *Ἐνία Ἰακώβω Ἀρχιεπισκόπῳ Βορείου καὶ Νοτίου Ἀμερικῆς, ἐπὶ τῇ 25ετηρίδι τῆς Ἀρχιεπισκοπείας αὐτοῦ*, Θεσσαλονίκη 1985, σσ. 348-362· Β. Γεωργόπουλος, «Ἡ σύγχρονη προτεσταντικὴ κριτικὴ γιὰ τὴν ἀειπαρθενία τῆς Θεοτόκου», *Θεοδορμία*, 7/4 (2005), σσ. 577-583.

40. Βλ. Ἰω. Καμίρης, *Ὁ Λούθηρος καὶ ὁ Μελάχθων (ἀνάπτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ Θεολογία)*, ἐν Ἀθήναις 1963.

Οί παραπάνω διαπιστώσεις καλοῦνται νὰ λειτουργήσουν ὡς ἡ ἀπαραίτητη γνώση γιὰ νὰ διευκρινίσουμε τὸ πλαίσιο καὶ τὴν οὐσία τῆς προσηλυτιστικῆς προσπάθειας τοῦ Ἰωνᾶ Κίνγκ (19ος αἰ.), μὲ στόχο τὴν κριτικὴ τῆς ὀρθόδοξης Λατρείας, καθὼς καὶ τὴ δημιουργία συγχύσεως περὶ τῆς ἀθηντικότητας τῆς λειτουργικῆς προτεσταντικῆς παραδόσεως.

Α. Τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο τοῦ ἔργου: *Τελεταὶ θρησκευτικαὶ τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας*

1. Ὁ Ἰωνᾶς Κίνγκ γεννήθηκε στὶς Η.Π.Α. τὸ 1792 καὶ ἦλθε στὴν Ἑλλάδα τὸ 1828 ὡς φιλέλληνας⁴¹, ἔτυχε δὲ θερμῆς ὑποδοχῆς ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Καποδίστρια⁴². Τὸ 1829 παντρεύτηκε τὴν Ἀσπασία Μέγκου καὶ τὸ 1831 μετακόμισε στὴν Ἀθήνα, ὅπου δραστηριοποιήθηκε γιὰ τριάντα ὀκτὼ χρόνια (πέθανε τὸ 1869). Μὲ τὴν ἐνθάρρυνση τοῦ Καποδίστρια, ὁ Κίνγκ ἱδρυσε τὸ πρῶτο σχολεῖο θηλέων στὴν Τήνο

41. Δραστηριοποιήθηκε ὡς ἐκπρόσωπος τῆς Ἀμερικανικῆς Ἐπιτροπῆς Ἱεραποστολῶν Ἀλλοδαπῆς (*American Board of Commissioners for Foreign Missions*), ἡ ὁποία ἱδρύθηκε τὸ 1810 ἀπὸ εὐαγγελικὰ μέλη κογγρεκασιοναλιστικῶν καὶ πρεσβυτεριανῶν Ἐκκλησιῶν. Ἡ συγκεκριμένη «Ἐπιτροπὴ» πίστευε ὅτι ἡ Νέα Ἀγγλία (Η.Π.Α.) ἦταν προσωρισμένη νὰ ἀποτελέσει «φάρο εὐαγγελικοῦ φωτός» γιὰ ὅλο τὸν κόσμο. Στὸ πλαίσιο αὐτό, εἶχε ἀναπτυχθεῖ καὶ ἡ ἀποψη ὅτι ἡ ἐλληνικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1821 ἦταν «πόλεμος τοῦ σταυροῦ ἐναντίον τῆς ἡμισελήνου», γεγονός ποῦ πυροδοτοῦσε τὸν ἱεραποστολικὸ ζήλο τῶν προτεσταντῶν μισσιοναρίων (βλ. Π. Βασιλειάδη, «Κίνγκ, Ἰωνᾶς», *Μεγάλῃ Ὁρθόδοξῃ Χριστιανικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ*, τόμ. 10, Ἀθήνα 2015, σ. 55). Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἤδη ἀπὸ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας ξένοι ἱεραπόστολοι εἰσδύουν στὸν ἐλληνικὸ χῶρο καὶ στὶς διάφορες ἐστίες τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς (βλ. Φ. Βαφειδῆς, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, 3 (II), ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1928, σσ. 103-105).

42. Βλ. P.A. Hintzoglou, "Reformed Communities in an Eastern Orthodox Church", *Fuller Theological Seminary* (1969), σσ. 87-90. Ὅπως ἀναφέρει ὁ R. Anderson (κεντρικὸς γραμματέας τῆς *American Board of Commissioners for Foreign Missions* καὶ υπεύθυνος γιὰ τὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο) σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Καποδίστρια, ὁ Ἰω. Κίνγκ εἶχε ὡς ἀποστολὴ τὴ μεταφορὰ ἐκπαιδευτικοῦ ὑλικοῦ πρὸς τὴν Ἑλλάδα (τὴν ἐπιστολὴ καταχωρίζει ὁ Ἄ. Δασκαλάκης στὸ ἔργο του: *Κείμενα-Πηγὰὶ τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως*, *Σειρὰ Τρίτη: τὰ περὶ παιδείας*, Ἀθήνα 1968, σ. 1384).

(1829-30) και τὸ πρῶτο Γυμνάσιο στὴν Ἀθήνα (1833)⁴³. Εἶχε ἄριστες σχέσεις μὲ τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας (ὁ Ὑπουργὸς Ἰάκ. Ρίζος Νερουλὸς τὸν συμβουλευόταν γιὰ ἐκπαιδευτικὰ θέματα), προμήθευε τὰ δημόσια σχολεῖα μὲ διδακτικὰ ἐγχειρίδια καὶ συνδέθηκε φιλικὰ μὲ τοὺς Νεόφυτο Βάμβα καὶ Θεόκλητο Φαρμακίδη⁴⁴. Ὡς ἀντιπρόσωπος φιλελληνικῶν ὀργανώσεων συγκέντρωνε μεγάλα χρηματικὰ ποσὰ γιὰ τὶς ἐκπαιδευτικὲς ἀνάγκες τοῦ νεοσύστατου ἑλληνικοῦ κράτους⁴⁵, ἐνῶ εἶχε μεγάλη κηρυκτικὴ καὶ συγγραφικὴ δραστηριότητα μὲ στόχο ἢ ὀρθόδοξη Ἐκκλησία νὰ ἀπορρίψει τὶς «μεσαιωνικὲς καὶ Ἰησουϊτικὲς ἐπιδράσεις» ποὺ εἶχαν εἰσχωρήσει σὲ αὐτήν⁴⁶.

Τὸ 1835, μετὰ ἀπὸ μία κυριακάτικη Λειτουργία, ὁ Μητροπολίτης Ἀθηνῶν ἐπιτέθηκε δριμύτατα ἐναντίον τοῦ Ἰωνᾶ Κίνγκ καὶ ἀπειλήσε ὅτι θὰ ἀφώριζε ὅσους ἔστελναν τὰ παιδιά τους στὸ σχολεῖο τοῦ Κίνγκ⁴⁷, θεωρώντας ὅτι ἀσχοῦσε –μέσω τῆς ἐκπαιδεύσεως– προπαγάνδα ὑπὲρ τοῦ Προτεσταντισμοῦ⁴⁸. Στὶς ἐπιθέσεις αὐτὲς πρωτοστάτησε ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ἐξ Οἰκονόμων, μὲ ἀποτέλεσμα ὁ Κίνγκ νὰ

43. Γ. Δράγας, *Ἰωνᾶς Κίνγκ*, Ἀθήνα 1972, σσ. 60-74.

44. Μ. Β. Κυριακάκης, *Πρωτοπόροι καὶ πρωτοπορεία*, 1985, σσ. 14έ.

45. Σὲ ἀρχεαὶοὺς ὑλικοὺς διασώζονται εὐχαριστήριες ἐπιστολὲς πρὸς τὸν Ἰ. Κίνγκ τόσο τοῦ Ἰω. Καποδίστρια, ὅσο καὶ διαφόρων παραγόντων τοῦ νεοσύστατου ἑλληνικοῦ κράτους (τὰ ἀναφέρει ὁ ἴδιος ὁ Κίνγκ στὸ ἔργο του: *Διάφορα Ἰωνᾶ Κίνγκ, συγγραφέντα κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ τόπους*, Τυπογραφεῖον τῆς Λακωνίας, Ἀθήναι 1854, σσ. 572-575). Περί τῆς ἐνεργοῦ ἀναμείξεως τῶν ἀμερικανικῶν ἱεραποστολικῶν ἑταιρειῶν στὰ ἐκπαιδευτικὰ θέματα τῆς μετεπαναστατικῆς Ἑλλάδας, βλ. Ἦ. Βουλγαράκης, *Ἡ ἱεραποστολὴ κατὰ τὰ ἑλληνικὰ κείμενα ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1917*, ἐν Ἀθήναις 1971, σσ. 87-90.

46. Σχετικὰ μὲ τοὺς συγκεκριμένους στόχους τῶν προτεσταντῶν Μισσιοναρίων, βλ. G. Augustinos, "Enlightened Christians and the Oriental Churches: Protestant Missions to the Greeks in Asia Minor, 1820-1860", *Journal of Modern Greek Studies*, 4/2 (1986), σσ. 129-142. Βλ. καὶ Α. Λ. Σμυρναῖος, *Ὁ Καλβίνος στὴν Ἰωλκί. Οἱ Ἀμερικανοὶ ἱεραπόστολοι στὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ συγκρότηση τῆς εὐαγγελικῆς κοινότητος τοῦ Βόλου (1875-1901)*, ἐκδ. Γρηγόρης, Ἀθήνα 2017, σσ. 33-52, 129-131.

47. Περί τῶν προτεσταντικῶν σχολείων στὴν Ἀθήνα τοῦ 19ου αἰ. ἀναφέρεται καὶ ἡ Π. Θαναηλάκη στὸ βιβλίο της *Ἀμερικὴ καὶ Προτεσταντισμὸς (ἢ «Εὐαγγελικὴ Αὐτοκρατορία» καὶ οἱ ὀραματισμοὶ τῶν ἀμερικανῶν μισσιοναρίων γιὰ τὴν Ἑλλάδα τὸν 19ο αἰῶνα)*, ἐκδ. Καστανιώτης, Ἀθήνα 2005 [βλ. τὸ 3ο κεφάλαιο περὶ τῆς δράσεως τοῦ Ἰωνᾶ Κίνγκ].

48. Γ. Ἰ. Κονιδάρης, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. Β', Ἀθήναι 1970², σσ. 285-286.

άφορισθεί από την Ίερά Σύνοδο και τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο (πατριαρχεύοντος Μελετίου τοῦ Γ΄)⁴⁹. Τὸ 1863, οἱ θεολογικὲς θέσεις τοῦ Ἰω. Κίνγκ ὑπέστησαν δριμύτατη κριτικὴ ἀπὸ τὸν καθηγητὴ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Κ. Κοντογόννη⁵⁰. Ὁ Κοντογόννης λαμβάνει ἀφορμὴ ἀπὸ ἓνα «φυλλάδιο» τοῦ Κίνγκ (τὸ ὁποῖο, ὅπως ἀναφέρει, δὲν κυκλοφορεῖ δημοσίως, ἀλλὰ «δίδεται ἐμπιστευτικῶς») μὲ τίτλο *Ἀπάντησις Ἰωνᾶ Κίνγκ πρὸς τὴν πραγματείαν τὴν ἐπιγραφομένην· Οἱ δύο κληρικοί, ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Καρυστίας Μακαρίου Καλλιάρχου*. Μὲ ἀφορμὴ τὸ φυλλάδιο αὐτό, ὁ Κοντογόννης ἀναφέρεται σὲ «παρερμηνεῖες βιβλικῶν χωρίων» ἀπὸ τὸν Κίνγκ, κυρίως σὲ θέματα σχετικὰ μὲ τὴ Θεοτόκο. Κατηγορεῖ τὸν Κίνγκ ὅτι δὲν λαμβάνει ὑπόψη –στὴν ἐρμηνεία τῶν βιβλικῶν χωρίων– τίς «ἱστορικὲς μαρτυρίες» καὶ τίς «ἐρμηνεῖες τῶν Πατέρων»⁵¹, ἀρνούμενος τὴ δυνατότητα διαλεκτικῆς μὲ τὴ μακραίωνη χριστιανικὴ παράδοση. Ἡ κριτικὴ τοῦ Κοντογόννη εἶναι σημαντικὴ διότι καταδεικνύει ὅτι ἡ ὀρθόδοξη θεολογία ἀνέπτυξε μιὰ «ἐπιστημονικὴ ἀντιπαράθεση» μὲ τὸν Προτεσταντισμὸ, ἂν καὶ οἱ ἐποχὲς (γιὰ τὴν ὀρθόδοξη θεολογία) δὲν εὐνοοῦσαν ἰδιαιτέρως τὴν ἔρευνα.

Γιὰ λόγους ἀσφαλείας (τοῦ ἰδίου καὶ τῆς οἰκογενείας του) ἀπομακρύνθηκε γιὰ λίγο ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ἐπέστρεψε ὅμως τὸ 1848 καὶ τὸ 1851 διωρίσθηκε Πρόξενος τῶν Η.Π.Α. στὴν Ἑλλάδα, θέση στὴν ὁποία παρέμεινε γιὰ ἑπτὰ ἔτη⁵². Οἱ ἐναντίον του ἀντιδράσεις δὲν στάματησαν μέχρι τὸν θάνατό του⁵³. Τὸ 1836, ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος

49. Π. Βασιλειάδης, ὁ.π., σ. 55.

50. «Παρατηρήσεις περὶ θρησκευτικῶν τινῶν δοξασιῶν Ἰωνᾶ Κίνγκ, Ἀμερικανοῦ», στὸ Κ. Κοντογόννης, *Εὐαγγελικὸς κήρυξ* (ἐκκλησιαστικὸν περιοδικὸν ἐκδιδόμενον κατὰ μῆνα), ἔτος Ζ΄, ἐν Ἀθήναις 1863, σσ. 370-378.

51. Κ. Κοντογόννης, ὁ.π., σ. 370.

52. Ἦδη ἀπὸ μιὰ ἔκθεση τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τῶν Η.Π.Α. (τὸ 1830) μαθαίνουμε ὅτι ὁ Ἰω. Κίνγκ εἶχε διορισθεῖ ἱεραπόστολος μὲ ἀπώτερο σκοπὸ νὰ γίνῃ προξενικὸς πράκτορας. Οἱ Η.Π.Α. εἶχαν ἀναγνωρίσει τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ 1837, ἀλλὰ ἐπίσημη διπλωματικὴ ἀντιπροσωπεία ἐστάλη ἀργότερα. Ἔτσι, οἱ ἀπαιτήσεις καὶ τὰ δικαιώματα τῶν Ἀμερικανῶν πολιτῶν ἔπρεπε νὰ ὑποστηρίζονται ἀπὸ κάποιον εἰδικὸν πράκτορα. Τὸν ρόλο αὐτὸ εἶχε ἀναλάβει (γιὰ κάποιον διάστημα) ὁ Ἰω. Κίνγκ (βλ. I. M. Wriston, *Executive Agents in American Foreign Relations*, Baltimore 1929, σ. 660).

53. Βλ. Α. Repousis, *“The Devil’s Apostle: Jonas King’s Trial against the Greek Hier-*

ὁ Στ' συνέστησε τὴν «Ἐκκλησιαστικὴ Πνευματικὴ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ», μὲ σκοπὸ τὴν ἀντίδραση τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας στὴν προσηλυτιστικὴ κίνηση τῶν προτεσταντῶν ἱεραποστόλων⁵⁴.

Ὁ Ἰω. Κίνγκ ἐπωνομάσθη ὡς «ὁ Λούθηρος τῆς Ἀνατολῆς», ἃν καὶ ἡ ἔνταξή του στὴν πρεσβυτεριανὴ Ἐκκλησία ὑποδηλώνει τὴν ἀπόκλισὴ του πρὸς τὸν Καλβινισμό. Ὑπῆρξε ἓνας «Ἀμερικανὸς εὐαγγελικὸς»⁵⁵, διαποτισμένος ἀπὸ τὴν ιδέα τοῦ «ἀμερικανικοῦ Ἰσραήλ», σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ Ἀμερικὴ θὰ διεδραμάτιζε τὸν ρόλο τῆς Νέας Σιών, ἔχοντας τὴ θεϊκὴ ἐντολὴ νὰ ἀπαλλάξει τὰ ἄλλα ἔθνη ἀπὸ τὸν «εὐρωπαϊκὸ φεουδαρχισμό» (μὲ στοιχεῖο συνοχῆς τὸ ὄραμα τοῦ Ἀβραὰμ Λίνκολν «Ἡ Ἑνωσις ὡς θρησκευτικὸς μυστικισμὸς»)⁵⁶. Οἱ Ἀμερικανοὶ μισσιοναριοὶ εἶχαν διδαχθεῖ νὰ πιστεύουν στὸν νέο ρόλο τῆς Ἀμερικῆς καὶ θεωροῦσαν ὅτι ἡ Ἑλλάδα, ὡς χώρα ποὺ εἶχε κερδίσει τὴν ἀνεξαρτησία της μέσα ἀπὸ ἀγῶνες παράλληλους μὲ τοὺς ἀγῶνες τοῦ ἀμερικανικοῦ ἔθνους, θὰ μποροῦσε νὰ διαδραματίσει σημαντικὸ ρόλο στὴν ἀναγέννηση τῆς Ἀνατολῆς⁵⁷. Μὲ δεδομένο ὅτι ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἐκτιμοῦσε τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Προτεσταντισμὸς εἶχε ἐναντιωθεῖ σὲ ὅλες τὶς αἰρετικὲς διδασκαλίαι τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ, ὁ προ-

archy in 1852 and the Pressure to Extend U.S. Protection for American Missionaries Overseas", *Diplomatic History*, 33/5 (2009), σσ. 807-837. Τὸ 1851, «οἱ κατὰ καιροὺς ἀκούσαντες τὰς τοῦ Κίνγκ βλασφημίας Φοιτηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου» ἐκδίδουν τὸν Ἑλεγχο τῆς κακοδοξίας τοῦ ψευδαποστόλου Ἰωανᾶ Κίνγκ (Ἀθήνησι, τύποις Φ. Καραμπίνη), ἐνῶ τὸ 1863 (ἔξι χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Κίνγκ), ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐκδίδει τὴν ἀπὸ 3/8 Ἐγκύκλιό της «Περὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ ἑτεροδόξου Ἰωανᾶ Κίνγκ ἐκδοθέντος βλασφήμου λιβέλλου» (Σ. Γιαννοπούλου, *Συλλογὴ τῶν ἐγκυκλίων τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθῆναι 1901, σσ. 444-445).

54. Βλ. Κ. Μαμώνη, «Ἀγῶνες τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατὰ τῶν μισσιοναρίων (Ἐκκλησιαστικὴ Πνευματικὴ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ 1836-1838)», στὸ *Μνημοσύνη*, Ἐτήσιον περιοδικὸν τῆς ἐταιρείας ἱστορικῶν σπουδῶν, 8 (1980-1981), σ. 179.

55. Ἔχει διατυπωθεῖ ἡ ἄποψη ὅτι ὁ ὅρος «εὐαγγελικὸς» (μὲ κεφαλαῖο «Ε») δηλώνει τὸν ἀγγλικανὸ ποὺ προέρχεται ἀπὸ ὁμάδα τῶν εὐαγγελικῶν τοῦ 18ου αἰ., ἐνῶ ὁ ὅρος «εὐαγγελικὸς» (μὲ πεζὸ «ε») σημαίνει γενικὰ τὸν Διαμαρτυρόμενο (A. F. Perry, *The American Board of Commissioners for Foreign Missions and the London Missionary Society in the Nineteenth Century; a Study of Ideas*, New York 1950, σ. 3).

56. A. F. Perry, ὁ.π., σσ. 343 καὶ 391.

57. J. Richter, *A History of Protestant Missions in the East*, Fleming H. R. Company, New York, Chicago and Toronto 1910, σσ. 164-165.

τεσταντικός μισσιοναρισμός θεωρούσε την Ελλάδα ως πρόσφορο έδαφος ανάπτυξεως της προσηλυτιστικής δράσεώς του.

Β. Βασικά θέματα του έργου

Είναι σαφές ότι ο Ίωνας Κίνγκ αγωνίσθηκε υπέρ της έμπεδώσεως του Προτεσταντισμοῦ στην Αθήνα, γεγονός που συνεχίσθηκε και ἐπὶ τοῦ διαδόχου του Μιχαήλ Καλαποθάκη, ὁ ὁποῖος ἴδρυσε (τὸ 1872) στην Αθήνα τὴν «Εὐαγγελικὴ Ἐκκλησία»⁵⁸.

Τὸ ἔργο *Τελεταὶ θρησκευτικαὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας* ἐγράφη τὸ 1851. Οἱ παραπομπές στοῦ ἔργου γίνονται ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ βιβλίου του μὲ τίτλο: *Διάφορα συγγραφέντα κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ τρόπους* (ἐν Αθήναις 1859), στοῦ ὁποῖο καταχωρίζονται παλαιότερα κείμενά του (οἱ σελίδες στὶς παρακάτω παραπομπές προέρχονται ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο βιβλίο).

Ὁ Κίνγκ στὰ «Προλεγόμενα» τοῦ ἔργου του ἀναφέρεται στὴν ἀνάγκη ἀπλότητος στὴ ζωὴ τοῦ Χριστιανοῦ, παραπέμποντας τόσο στοῦ Μτ. 6, 7-8 (διδασκαλία τοῦ Κυρίου περὶ ἀποφυγῆς τῆς «βαττολογίας» στὴν προσευχή), ὅσο καὶ στὴ Βάπτισις τοῦ Εὐνούχου ἀπὸ τὸν Φίλιππο (Πρ. 8, 36-38), τὴν ὁποία χαρακτήριζε ἡ «συντομία» καὶ ἡ «ἀπλότης». Ὁ Κίνγκ παρατηρεῖ ὅτι «οὔτε λαμπάδες ὑπῆρχαν, οὔτε κεριά, ἀλλὰ καὶ οὔτε πολλοὶ ἱερεῖς» (σσ. 259-260). Παρόμοια ἀπλότητα διαπιστώνει στὸν γάμο τοῦ Βοδζ καὶ τῆς Ρούθ (Ρούθ, 4, 9-12), ἀλλὰ καὶ στὴν ἐπιτέλεσις τῆς Θ. Εὐχαριστίας ἀπὸ τὸν Κύριο κατὰ τὸν Μυστικὸ Δεῖπνο (Μτ. 26, 26-27). Οἱ ἀπόψεις αὐτὲς λειτουργοῦν ὡς εἰσαγωγὴ γιὰ τὶς θέσεις ποὺ πρόκειται νὰ ἀκολουθήσουν. Ὁ Κίνγκ ἤδη στὰ «Προλεγόμενά» του τονίζει ὅτι ὁ Κύριος δὲν ἐθέσπισε «κάποιο

58. Ἡ «Εὐαγγελικὴ Ἐκκλησία» ἰδρύθηκε γιὰ νὰ συνεχίσει τὸ ἔργο τοῦ Ἰωνᾶ Κίνγκ, στηριζόμενη στὶς ἀρχές τοῦ δόγματος τῶν Πρεσβυτεριανῶν, ἀπορρίπτοντας τὰ Μυστήρια καὶ προβάλλοντας μία λαϊκὴ διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας (Γ. Ἰ. Κονιδάρης, ὅ.π., σ. 286· βλ. καὶ Ἰω. Καρμίρης, *Ὁρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός*, τόμ. Ι., Αθήναι 1937, σ. 283). Περὶ τῶν Μ. Καλαποθάκη καὶ Γ. Κωνσταντίνου ὡς συνεχιστῶν τοῦ ἔργου τοῦ Ἰ. Κίνγκ, βλ. Μ. Β. Mills, "The Work of the American Board in Athens", *Centennial of Constantinople Station-Near East Mission of the American Board*, Constantinople 1931, σ. 26.

σχέδιο» στη Λατρεία, αλλά ότι μόνον συνέστησε με άπλότητα τις εν λόγω λειτουργικές πράξεις (σ. 260).

1. Οί θέσεις αυτές διέπουν τὸ πρῶτο λειτουργικὸ θέμα, τὸ ὁποῖο πραγματεύεται, σχετικὰ μὲ τὴν «Τελετὴ τοῦ Γάμου» (σσ. 261-267). Ὡς προϋπόθεση τελέσεως τοῦ Γάμου θεωρεῖ τὸ «νόμιμο τῆς ἡλικίας» ἢ (στὴν περίπτωσι ἀνηλικίων) τὴ «συγκατάθεσι τῶν γονέων». Αὐτὰ πιστοποιοῦνται ἀπὸ τὸν «Ποιμένα» καὶ «ἀπὸ δύο ἢ τρεῖς μάρτυρες» (σ. 261).

Ἀκολουθεῖ ἓνα σχεδιάγραμμα τῆς τελετῆς, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ὁ Ποιμένας ἀναφέρεται στὰ ἀκόλουθα: στὴ δημιουργία τῆς γυναίκας (Γεν. 2, 18-22) / στὴν «ἐπικύρωσι» καὶ «τιμὴ» τοῦ Γάμου διὰ τοῦ θαύματος στὴν Κανᾶ (Ιω. 2, 1-11) / στὴ διδασκαλία τοῦ ἀπ. Παύλου περὶ «Τιμιότητος τοῦ Γάμου» (Ἐβρ. 13, 4), ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ἀντιστοιχίας τῆς ἐνώσεως ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς μὲ τὴν ἔνωσι τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας (Ἐφ. 5, 22-33) / στὸν ἀδιάλυτο χαρακτῆρα τοῦ Γάμου, παρ' ἐκτὸς λόγων πορνείας (Μτ. 3, 31-32) / στὴν Ἀ' Πέτρου, 3, 1-7 (περὶ τῆς ἐννοίας τῆς ὑποταγῆς τῆς γυναίκας στὸν ἄνδρα).

Μετὰ ἀπὸ τὶς παραπάνω βιβλικὲς ἀναφορές, ὁ Ποιμένας ἀπευθύνεται στοὺς νυμφευομένους: «Σύ... καὶ Σύ... βλέπετε τὰ χρέη, τὰ ὁποῖα ὁ Θεός, ὁ πλάστης ἡμῶν, ἐπιβάλλει εἰς ὑμᾶς, ἐὰν συζευχθῆτε εἰς νόμιμον γάμον καὶ ὅτι δὲν δύνασθε νὰ χωρισθεῖτε ποτὲ ἐνόσω ζῆτε, ἐκτὸς διὰ μίαν ἀφορμὴν. Ἀναλαμβάνετε εὐχαρίστως τὰ πρὸς ἀλλήλους χρέη;» (σ. 266).

Οἱ νυμφευόμενοι ἀπαντοῦν διὰ τοῦ «Ναί», ὁ Ποιμένας τοὺς καλεῖ νὰ ἐνώσουν τὰ χέρια τοὺς καὶ τοὺς ἀπευθύνει τὴν ἀκόλουθη ἐρώτησι: «Ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν μαρτύρων τούτων, ὑπόσχεσθε νὰ συζῆτε ὡς ἀνὴρ καὶ γυνή, εἰς τὴν ἀγίαν κατάστασιν τοῦ γάμου, κατὰ τὰς παραγγελίας τοῦ Θεοῦ, ἐν φόβῳ Κυρίου, ἐν ἀγάπῃ καὶ ὁμονοίᾳ, ἕως οὗ ὁ ἴδιος ὁ Θεός, ὁ πλάστης, διὰ θανάτου σᾶς χωρίσῃ;» (σ. 266).

Καὶ μετὰ ἀπὸ τὴν καταφατικὴν τοὺς ἀπάντησι, ὁ ποιμένας προβαίνει στὴν ἀκόλουθη διακήρυξι: «Ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν μαρτύρων τούτων, σᾶς κηρῦττω ἄνδρα καὶ γυναῖκα εἰς νόμιμον γάμον. “Ὁ οὖν ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωρίζτω” (Μτ. 19, 6)». Καὶ προσθέτει τὰ ἀκόλουθα: «Ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν ἄνθρωπον, ὅς τις

ἀπ' ἀρχῆς ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς (Μτ. 19, 4), εἶθε νὰ σᾶς εὐλογῆσῃ κατὰ πάντα, ὥστε νὰ ἦσθε ἡνωμένοι εἰς τοῦτον τὸν κόσμον ἐν ἀγάπῃ πρὸς ἀλλήλους, καὶ εὐλογημένοι εἰς τὸν ἄλλον ἐν τῇ ἀγάπῃ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ» (σσ. 226-227).

Ἀκολούθως, τὸ κείμενο ἀναφέρεται σέ «ἐκφώνηση ἀρμόδιας προσευχῆς» (σ. 267), ἡ ὁποία ὁμως δὲν καταγράφεται καὶ ἡ ὁποία καταλήγει στὴν ἀκόλουθη ἐκφώνηση: «ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἴη μεθ' ὑμῶν καὶ μετὰ πάντων ἡμῶν, νῦν καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν» (σ. 267).

Ἡ ἀναφορὰ τοῦ συγγραφέα στὰ τῆς «τελετῆς τοῦ Γάμου» κατακλείεται μὲ δύο «Παρατηρήσεις»: α. Ὁ γάμος ποὺ τελεῖται ἐνώπιον πολιτικῆς ἀρχῆς θεωρεῖται ὡς «ἔχων κύρος»· προτρέπονται ὁμως (οἱ μέλλοντες νὰ νυμφευθοῦν) νὰ προσέλθουν καὶ στὴ θρησκευτικὴ τελετῆ. β. Οἱ γάμοι τῶν συγγενῶν θεωροῦνται ἄνομοι καὶ ἀπαγορεύονται ἀπὸ τὸν Θεὸ στὸ 18ο κεφ. τοῦ Λευϊτικοῦ (σ. 267).

Ἄν περιγράψουμε τὸ τελετουργικὸ σχεδιάγραμμα τῆς καταγραφόμενης Ἀκολουθίας, διαπιστώνουμε ὅτι αὐτὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ βιβλικὲς ἀναφορές, ἀπὸ μικρὴ συνομιλία τοῦ ποιμένα μὲ τοὺς νυμφευομένους, ἀπὸ τὴν «ἀνακήρυξή» τους ὡς ζεύγους, ἀπὸ τὴν «εὐλόγησή» τους καὶ ἀπὸ μία τελικὴ δοξολογία, ἐνῶ σαφῶς προβάλλεται ἡ ἀξία τοῦ θρησκευτικοῦ γάμου ἐναντι τοῦ πολιτικοῦ. Εἶναι σαφές ὅτι δὲν προβλέπεται «καθαγιαστικὴ εὐλογία» τῶν νυμφευομένων, ἀλλὰ μόνον μία «διακήρυξη» καὶ μία τελικὴ δοξολογία. Ἐπομένως, δὲν ὑπάρχει «τελεστικὴ» (καθαγιαστικὴ) διαδικασία.

2. Δεύτερο θέμα τῶν «Θρησκευτικῶν τελετῶν» τοῦ Κίνγκ εἶναι σχετικὰ μὲ τὴν «τελετὴ τοῦ Βαπτίσματος». Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Κίνγκ ἀσχολήθηκε μὲ τὸ θέμα τοῦ Βαπτίσματος σὲ τέσσερις Ὀμιλίες του, οἱ ὁποῖες ἐξεδόθησαν σὲ χρόνο μεταγενέστερο τῆς ἐκδόσεως τῶν *Θρησκευτικῶν τελετῶν*⁵⁹. Φαίνεται ἐπομένως ὅτι τὸ θέμα τοῦ Βαπτίσματος ὑπῆρξε κομβικὸ γιὰ τὴ ρητορικὴ καὶ συγγραφικὴ του δραστηριότητα.

59. Ἰω. Κίνγκ, *Ὀμιλίες, ἐκφωνηθεῖσαι κατὰ διαφόρους καιροὺς ἐν Ἀθήναις, ἐν Ἀθήναις 1859*, σσ. 3-51.

Ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται κατ' ἀρχὰς στὴν προτροπὴ τοῦ Κυρίου περὶ τοῦ Βαπτίσματος (Μτ. 28, 8-20), ἐνῶ ἀναφέρεται (κατὰ τρόπο γενικό) καὶ στὴν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολὴ (6, 3-13), περὶ τοῦ Βαπτίσματος ὡς «πορείας ἐν καινότητι ζωῆς» (σ. 268), ἀλλὰ καὶ στὴν περὶ Βαπτίσματος μαρτυρία τῆς Ἀ' Πέτρου, 3, 21-22 (σσ. 269-270). Ἀκολούθως ἀναφέρεται στὴν ἔννοια τῶν ἐβραϊκῶν βαπτισμάτων, τονίζοντας τὸν χαρακτήρα τους ὡς «καθαρικῶν τῆς ψυχῆς» καὶ παραπέμποντας στὸν Ψαλμ. 50, 9 (σ. 270). Ἀναφέρεται ἐπίσης στὴν προφητικὴ διδασκαλία περὶ Βαπτίσματος (Ιεζ. 36, 25-27), στὸ Βάπτισμα μετανοίας τοῦ Ἰωάννου Προδρόμου (Μκ. 1, 4 καὶ Λκ. 3, 3), καθὼς καὶ στοὺς διαφόρους «ραντισμοὺς» καὶ τὰ «λουτρά» τῶν εἰδωλολατρῶν (σσ. 270-271).

Εἶναι περιεργό τὸ γεγονός ὅτι μετὰ ἀπὸ τὴ γενικὴ ἀναφορὰ στὰ διάφορα βαπτίσματα ἐκτὸς Ἐκκλησίας, ὁ συγγραφέας ἐπισημαίνει ὅτι δὲν πρέπει νὰ δοθεῖ ἰδιαίτερη σημασία στὸν τρόπο τοῦ Βαπτίσματος («ραντισμὸς, ἐπίχυσις, κατάδυσις»), ἀλλὰ στὴν οὐσία τῆς πράξεως: ὅτι τὸ Βάπτισμα παραπέμπει στὴν «καθαρότητα τῆς ψυχῆς» καὶ «στὸν καθαρισμὸ ἀπὸ τὸν ρῦπο τῆς ἁμαρτίας» (σ. 271). Στὸ σημεῖο αὐτὸ εἰσάγει μιὰ συζητήσιμη διαπίστωση: «Τὸ Βάπτισμα δὲν δύναται νὰ πραγματοποιηθεῖ διὰ τοῦ ὕδατος, ἀλλὰ μόνον διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ» (σ. 271)⁶⁰. Πρὸς ἐπίρρωση τῆς θέσεώς του αὐτῆς ἀναφέρεται στὸ Λκ. 3, 16 περὶ τοῦ βαπτίσματος τοῦ Ἰωάννη: ὁ ἐρχόμενος Μεσσίας θὰ «βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ».

Ὁ Ἰωάνης Κίνγκ ἀναπτύσσει (στὸ σημεῖο αὐτό) ὠρισμένες θεολογικὲς θέσεις πρὸς δημιουργοῦν σύγχυση σχετικὰ μὲ τὸ «βάπτισμα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος»: θεωρεῖ ὅτι τὸ συγκεκριμένο Βάπτισμα ἔλαβαν κάποιοι «πρὶν ἀπὸ τὸ Βάπτισμα τοῦ ὕδατος», ἐνῶ κάποιοι ἄλλοι «μετὰ ταῦτα». Παραπέμπει στὸ χωρίο τῶν Πρ. 1, 4-5, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ὁ Κύριος ἀναγγέλλει στοὺς Μαθητὲς Του ὅτι «ὁ μὲν Ἰωάννης ἐβάπτισε ἐν ὕδατι», ἐνῶ ἐκεῖνοι «θὰ βαπτισθοῦν ἐν Πνεύματι ἁγίῳ οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας», ἀναφερόμενος (σύμφωνα μὲ τὸν συγγραφέα) στὸ Βάπτισμα κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς καὶ ἐπικαλούμενος τὴν προτροπὴ τοῦ ἀπ. Πέτρου πρὸς τὰ πλήθη (Πρ. 2, 38) νὰ «μετανοήσουν,

60. *Confessio Belgica* (1561), ἄρθρο 34· *Confessio Helvetica* (1536), κεφ. 20.

νά βαπτισθῶν στὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ νά λάβουν τὴ δωρεὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος» (σσ. 272-273). Οἱ συγκεκριμένες ἀναφορὲς τοῦ συγγραφέα ἀφήνουν ἀνοιχτὸ τὸ θέμα τόσο μιᾶς προβαπτισματικῆς, ὅσο καὶ μιᾶς μεταβαπτισματικῆς λήψεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

Ἀκολούθως, ἀναφέρεται σὲ περιπτώσεις Βαπτισμάτων στὴν πρώτη Ἐκκλησία: στὸ Βάπτισμα τοῦ Εὐνούχου (Πρ. 8, 35-38) καὶ στὸ Βάπτισμα τοῦ Κορνηλίου καὶ τῆς οἰκογενείας του (Πρ. 10, 44-48), στὸ ὁποῖο μαρτυρεῖται δωρεὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος πρὸ τοῦ Βαπτίσματος (προφανῶς ὅμως μὲ τὴν ἔννοια τῆς παρουσίας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὡς ἀποδείξεως τῆς κλήσεως γιὰ τὸ Βάπτισμα).

Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Κινγκ ἀναφέρεται στὴ λήψη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὡς κάλεσμα πρὸς τὸ Βάπτισμα⁶¹. Ὑπεραμύνεται τοῦ νηπιοβαπτισμοῦ, παραπέμποντας στὸ παράδειγμα τοῦ Ἀβραάμ, ὁ ὁποῖος ἀφιέρωσε στὸν Θεὸ τοὺς υἱοὺς καὶ τοὺς «οἰκιακούς» του (Γεν. 17, 23), ἀλλὰ καὶ τῆς Λυδίας τῆς πορφυροπώλου, ἡ ὁποία βαπτίσθηκε μαζί μὲ ὀλόκληρη τὴν οἰκογένειά της (Πρ. 16, 14-15). Τὶς περὶ νηπιοβαπτισμοῦ ἀπόψεις του ἐνισχύει μὲ τὴν ἀναφορὰ του στὸ Α΄ Κορ. 7, 14 (περὶ «ἀγιασμοῦ τῶν τέκνων»), καθὼς καὶ στὸ Μκ. 10, 13-16 (ἡ διδασκαλία τοῦ Κυρίου περὶ τῶν «παιδίων» ὡς «ὁδηγῶν» πρὸς τὴ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ).

Ὡς πρὸς τὸ τελετουργικὸ τοῦ Βαπτίσματος, ὁ Κινγκ ἀναφέρει ὅτι τὸ Βάπτισμα ἐπιτελεῖται παρουσίᾳ τοῦ μέλλοντος νά βαπτισθεῖ, τῶν φίλων ἢ τῶν «μαρτύρων» του, ὡς τόπο δὲ ἐπιτελέσεως ἀναφέρει εἴτε τὴν οἰκία, εἴτε τὸν ναό, εἴτε κάποιον ἄλλο τόπο (σ. 278). Οἱ γονεῖς προσάγουν τὸ τέκνο τους γιὰ νά «ἀφιερωθεῖ δημοσίως» στὸν Θεό. Ἀκολούθως, ὁ Ποιμένας ἀπευθύνει λόγους προτρεπτικούς πρὸς τὸν μέλλοντα νά βαπτισθεῖ (σὲ περίπτωση ποὺ εἶναι ἐνήλικος) ἢ πρὸς τοὺς γονεῖς του (σὲ περίπτωση ποὺ εἶναι βρέφος). Μετὰ ἀπὸ τοὺς συγκεκριμένους λόγους, ὁ Ποιμένας βαπτίζει «εἴτε μὲ ὕδωρ, εἴτε διὰ ραντισμοῦ, εἴτε δι' ἐπιχύσεως ἢ καταδύσεως, ἅπαξ ἢ καὶ τρεῖς φορές», λέγοντας τό «ἐγὼ σὲ βαπτίζω εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἀμήν» (σ. 278). Ἀκολουθεῖ «μεγαλόφωνη» προσευχὴ τοῦ Ποιμένος καὶ ἀπόλυση.

61. «Ἐκ τούτων εἶναι φανερόν ὅτι πάντες ὅσοι πιστεύουσιν εἰς τὸν Χριστόν, καὶ ἤδη ἔλαβον τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, εἴτε ἐκ τῶν Ἰουδαίων εἶναι εἴτε ἐκ τῶν ἐθνῶν, ἔχουσι τὸ δικαίωμα καὶ πρέπει νά βαπτισθῶσι» (σ. 275).

Εἶναι προφανές ὅτι ἡ κατάδυση καὶ ἀνάδυση (ἢ ὁ ραντισμὸς διὰ τοῦ ὕδατος) ἀποτελεῖ τὸ μόνον τελετουργικὸ στοιχεῖο τοῦ Βαπτίσματος. Ὁ Κίνγκ προτείνει ἓνα βαπτισματικὸ τελετουργικόν, στὸ ὁποῖο δὲν περιέχονται ἀκόμη καὶ ἀρχαιότατα στοιχεῖα τῆς βαπτισματικῆς διαδικασίας, ὅπως ἡ εὐλογία τοῦ ὕδατος. Οἱ «προτρεπτικοὶ λόγοι» –οἱ ὁποῖοι προηγοῦνται τοῦ Βαπτίσματος– θὰ μπορούσαν νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀμυδρὴ ἀντιστοιχία μὲ τὴν προβαπτισματικὴ κατήχηση τῶν πρώτων αἰώνων. Πρόκειται ἐπομένως περὶ βαπτισματικῆς τελετῆς παντελῶς ἀποφιλωμένης ἀπὸ βασικὰ στοιχεῖα τῆς.

3. Σὲ ἓνα τρίτο κεφάλαιο, ὁ Κίνγκ ἀναφέρεται στὴν «τελετὴ τῆς Εὐχαριστίας, ἥτοι τῆς κοινωνίας τοῦ Δείπνου τοῦ Κυρίου» (σ. 279 ἐξ.).

Σύμφωνα μὲ τὸν συγγραφέα, ἡ ὅλη τελετουργία ἀρχίζει μὲ τὴν ἀναφώνηση (ἀπὸ τὸν Ποιμένα) τοῦ *Α΄ Κορ.* 11, 23-29⁶². Στὸ σημεῖο αὐτό, ὁ Κίνγκ παρεμβάλλει (στὴν τελετουργικὴ ἀναφορά του) μία διδασκαλία περὶ τῆς βαθυτέρας ἐννοίας τῆς συγκεκριμένης «τελετῆς», παραθέτοντας τὴν ἰωάννεια θεολογία περὶ Θ. Εὐχαριστίας (*Ιω.* 6, 27, 32-33, 35, 47-51, 53-58, 63), καθὼς καὶ τὴ θεολογία περὶ τῆς θυσίας τοῦ Κυρίου στὴν *Πρὸς Ἑβραίους* (9, 12-28).

Μετὰ ἀπὸ τὴν ἀνωτέρω θεολογικὴ εἰσαγωγή, τὸ κείμενο καταγράφει τὰ σχετικὰ μὲ τὴν «τελετὴ» (σ. 286 ἐξ.). Ὁ Ποιμένας «ἀνίσταται» καὶ ἀπευθύνει πρόσκληση πρὸς τοὺς «ἀδελφούς» νὰ «συμμετάσχουν στὸ Δείπνο τοῦ Κυρίου», τὸ ὁποῖο τελεῖται «εἰς ἀνάμνηση τοῦ θανάτου Του». Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ὁ Κίνγκ ἀναφέρεται στὴν Κοινωνία τοῦ Σώματος καὶ τοῦ Αἵματος τοῦ Κυρίου ὡς «μετάληψη συμβόλων» (σ. 286-287), προσθέτοντας ὅτι «ἡ αἰώνιος ζωὴ εἶναι μόνον διὰ τῆς πίστεως στὸν Ἰησοῦ Χριστό»⁶³. Τὸ κείμενο ἀναφέρεται ἀκολούθως στὶς εὐαγγελικὲς διηγήσεις περὶ τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου, γιὰ νὰ καταλήξει στὴν προτροπὴ τοῦ Ποιμένου: «Κατὰ τὸ παράδειγμα αὐτό, λαμβάνοντες καὶ ἡμεῖς τὸν ἄρτον, ἅς εὐλογήσωμεν» (σ. 287).

Οἱ μαρτυρίες ποὺ ἀκολουθοῦν τὴ συγκεκριμένη προτροπὴ εἶναι ἀσαφεῖς: γίνεται ἀναφορὰ σὲ «ἄρτο, ὁ ὁποῖος ἔχει προετοιμασθεῖ γιὰ

62. Ὅπως σημειώνει, θὰ μπορούσε νὰ ἀναγνωσθεῖ ἓνα μόνον τμήμα ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο κείμενο (σ. 279).

63. *Confessio Gallicana* (1559), ἄρθρο 36· *Confessio Belgica* (1561), ἄρθρο 35.

τὴν κοινωνία», χωρὶς νὰ καταγράφεται ὁ τρόπος τῆς συγκεκριμένης προσημασίας, καθὼς καὶ ἀναφορὰ σὲ «ἀρμόδια μεγαλόφωνη προσευχή», μετὰ ἀπὸ τὴν ὁποία ὁ ἄρτος παρέχεται στοὺς πιστοὺς πρὸς κοινωνία, χωρὶς νὰ παρατίθεται τὸ περιεχόμενο τῆς συγκεκριμένης προσευχῆς⁶⁴. Παρατίθενται ὅμως «ὠρισμένα ρητὰ τῆς Ἁγίας Γραφῆς», τὰ ὁποία «δύναται ὁ Ποιμένας» νὰ ἐκφωνήσῃ «μεγαλοφώνως» κατὰ τὴν ὥρα τῆς Μεταλήψεως τῶν πιστῶν (ὅπως τὰ Ἦσ. 53, 6 / Ἰω. 3, 16 / Α΄ Τιμ. 1, 15 / Α΄ Ἰω. 2, 1-2 / Μτ. 11, 28).

Ὅταν ὀλοκληρωθεῖ ἡ Μετάληψη τοῦ Σώματος, ὁ Ποιμένας λαμβάνει τὸ Ποτήριον καὶ λέγει τὸ Μτ. 26, 27-28 (περὶ τῆς εὐχαριστίας τοῦ Κυρίου ἐπὶ τοῦ Ποτηρίου κατὰ τὸν Μυστικὸ Δεῖπνο). Ἀκολουθεῖ «μεγαλόφωνη προσευχή» (σ. 289), τῆς ὁποίας ὅμως δὲν μνημονεύεται –καὶ πάλι– τὸ περιεχόμενο, ἐνῶ κατὰ τὴ Μετάληψη ἐκ τοῦ Ποτηρίου (ποὺ ἀκολουθεῖ), ὁ Ποιμένας ἀναπέμπει «ὠρισμένα ρητὰ ἀπὸ τὴν Ἁγία Γραφή» (ἀναφέρονται τὰ Ἐβρ. 9, 22 / Α΄ Πέτρ. 1, 18-24 / Α΄ Ἰω. 1, 6-7 / 2, 9-10 / 4, 9-11 / Ἰω. 13, 35 / 15, 12-14).

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ ἐπιτέλεση τῆς Θ. Εὐχαριστίας συνίσταται στὴ Μετάληψη ἐκ τοῦ Ἄρτου καὶ τοῦ Ποτηρίου, χωρὶς τὴν παραμικρὴ ἀναφορὰ σὲ καθαγιαστικὴ εὐχή. Δὲν μνημονεύεται τὸ περιεχόμενο τῆς προσευχῆς ποὺ προηγεῖται τῆς Μεταλήψεως, ἐνῶ παρατίθενται οἱ βιβλικοὶ στίχοι ποὺ συνοδεύουν τὴ Μετάληψη. Ἐπομένως πρόκειται περὶ ἐνὸς τελετουργικοῦ ποὺ παραπέμπει στὴν πρωτοχριστιανικὴ Θ. Εὐχαριστία καὶ ποὺ ἔχει «ἀποφιλώσει» τὸ τελετουργικὸ τοῦ Μυστηρίου ἀπὸ κάθε μεταγενέστερο στοιχεῖο.

4. Σὲ ἓνα τέταρτο τμῆμα ὑπὸ τὸν τίτλο «Συνθήκη», ὁ Κίνγκ παραθέτει τὰ σχετικὰ μὲ τὴν εἰσδοχὴ ἐνὸς νέου μέλους στὴν Ἐκκλησία (σσ. 293-294). Πρόκειται προφανῶς περὶ διαδικασίας ἡ ὁποία προηγεῖται τοῦ Βαπτίσματος. Τὰ ἀκολουθούμενα στάδια εἶναι τὰ ἑξῆς: α. Τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας εἰδοποιοῦνται ἀπὸ τὸν Ποιμένα –τουλάχιστον δεκαπέντε ἡμέρες νωρίτερα– περὶ τῆς ἀνάγκης «συσκέψεως». β. Διὰ πλειονοψηφίας ἀποφασίζεται ἐὰν τὸ νέο μέλος θὰ γίνῃ δεκτὸ στὴν Ἐκκλησία. γ. Ὁ

64. Ὅπως ἐπισημαίνεται στὸ κείμενο, ὁ ἄρτος δίδεται στοὺς πιστοὺς εἴτε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ποιμένα, εἴτε ἀπὸ τοὺς «διακόνους» (σ. 287).

ύποψήφιος παρουσιάζεται «στο μέσο τῆς Ἐκκλησίας» (προφανῶς στο μέσο τῆς συνάξεως τῶν πιστῶν), ὁ Ποιμένας ἀναγινώσκει «ἔκθεση» καί «Ὁμολογία πίστεως», ἀκολουθῶς δὲ ἐρωτᾷ τὸν προσερχόμενον ἐὰν δέχεται τὴν Ὁμολογία. Μετὰ ἀπὸ τὴν καταφατικὴ ἀπάντησή του «βαπτίζεται, ἐὰν εἶναι ἀβάπτιστος» (σ. 293).

Ἡ τελευταία μαρτυρία περιπλέκει τὴν ἔννοια τῆς τελετῆς, διότι ὑποδηλώνει τὴν περίπτωσιν τοῦ νὰ προσέρχεται –ὡς νέο μέλος τῆς Ἐκκλησίας– κάποιος ἤδη βαπτισμένος. Ἐπομένως, ἡ συγκεκριμένη μαρτυρία ἀναφέρεται ὄχι μόνον στὴν περίπτωσιν προσελεύσεως στὴν Ἐκκλησία ἐνὸς μὴ Χριστιανοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐνὸς Χριστιανοῦ ποὺ προέρχεται ἀπὸ ἄλλῃ χριστιανικὴ Ὁμολογία (διότι μόνον σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωσιν θὰ μπορούσε νὰ εἶναι «ἤδη βαπτισμένος»). Ὑποδηλώνεται ἐπίσης ὅτι ἡ «Ἐκκλησία εἰσδοχῆς» ἀποδέχεται τὸ Βάπτισμα τῶν ἄλλων χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν, γι' αὐτὸ καὶ δὲν ἐπαναβαπτίζει τὸν ἤδη Χριστιανό.

Μετὰ ἀπὸ τὴν Ὁμολογία, ἀκολουθεῖ μία προσλαλιὰ τοῦ Ποιμένα πρὸς τὸ νέο μέλος τῆς προτεσταντικῆς Ἐκκλησίας, κατὰ τὴν ὁποία τοῦ ἐπισημαίνει ὅτι «ἐπέλεξε ὡς Κύριο τὸν Θεό», ὅτι πρέπει νὰ ἀκολουθεῖ τὴν ὁδὸ τῶν ἀρετῶν, νὰ ἀναγινώσκει τὶς Ἱερὰς Γραφὰς καὶ νὰ προσεύχεται τόσο κατὰ μόνους, ὅσο καὶ μαζί μὲ τὰ ἄλλα μέλη τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος. Μετὰ ἀπὸ τὴν καταφατικὴ ἀπάντησιν τοῦ νέου μέλους, ὁ Ποιμένας ἀγγέλλει ἐπισήμως τὴν ἔνταξιν αὐτοῦ στὴν κοινότητα τῶν πιστῶν.

Καὶ τίθεται τὸ ἐρώτημα: ἐὰν ὁ προσερχόμενος στὴν προτεσταντικὴ κοινότητα προέρχεται ἀπὸ μία ἄλλῃ χριστιανικὴ Ἐκκλησία, ποῖο εἶναι τὸ νόημα τῶν παραπάνω προτροπῶν; Διότι, ἐὰν ὁ προσερχόμενος εἶναι ἤδη Χριστιανός, ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ παροτρυνθεῖ γιὰ προσευχὴ καὶ μελέτη τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ὡς ἐὰν οἱ συγκεκριμέναι πράξεις τοῦ ἦσαν ἄγνωστες.

5. Ἀκολουθεῖ ἡ ἀναφορὰ τοῦ Κινγκ στὴν «Τελετὴ τῆς χειροτονίας» (σ. 295 ἐξ.). Ἦδη στὴν ἀρχὴ τοῦ κειμένου καθίσταται σαφές ὅτι δὲν πρόκειται περὶ μυστηριακῆς ἱερωσύνης, ἐφ' ὅσον γίνεται ἀναφορὰ σὲ «κατάστασιν Ποιμένων Ἐκκλησιῶν σὲ τόπους, ὅπου δὲν ὑπάρχουν». Ἀναφέρεται μάλιστα καὶ ἡ προϋπόθεσις ὥστε νὰ «καταστῆ» κάποιος Ποιμένας: νὰ εἶναι συνετὸς καὶ εὐσεβὴς Εὐαγγελιστὴς (στὸ σημεῖο

αυτό γίνεται –για πρώτη φορά– αναφορά σὲ Εὐαγγελικὴ Ὁμολογία) ὥστε «νὰ προτρέπει καὶ νὰ ὀδηγεῖ τὴν Ἐκκλησία στὸ νὰ ἐκλέγει Ἐπίσκοπο» (σ. 295)⁶⁵.

Στὸ σημεῖο αὐτό, ὁ Κίνγκ ἀναφέρεται στὴ διαδικασία διαγνώσεως –ἀπὸ τὴν Εὐαγγελικὴ Ὁμολογία– τῶν ὑπολοίπων προϋποθέσεων τοῦ μελλοντικοῦ Ποιμένα. Ὅπως ἐπισημαίνει, γίνεται «ἐξέταση ἀπὸ ἕναν ἢ περισσότερους Εὐαγγελιστές» ἢ «ἀπὸ Ποιμένες ἄλλων Ἐκκλησιῶν» ποὺ ἔχουν ἀποσταλεῖ γιὰ τὸν συγκεκριμένο σκοπὸ. Ὁ ὑποψήφιος ἐξετάζεται «περὶ γνώσεων», «περὶ χαρακτήρος» καὶ «περὶ πίστεως». Ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς γνώσεως, ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ ὑποψήφιος θὰ πρέπει νὰ γνωρίζει «τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας» καὶ «τὰ ἐν γένει διδασκόμενα στὰ ἀνώτερα ἐκπαιδευτικὰ καταστήματα», μὲ σκοπὸ «νὰ μὴν φανεῖ κατώτερος τῶν ἄλλων» (σσ. 297-298). Ἡ ἀνάγκη «γνώσεων» ὁμως ἐπεκτείνεται καὶ στὴν «ἀκριβῆ γνώση τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ»⁶⁶.

Ἡ προϋπόθεση τοῦ «ἠθικοῦ χαρακτήρα» τοῦ μελλοντικοῦ Ποιμένα ἔγκειται στὸ νὰ ἔχει «καλὰς μαρτυρίες ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ τὸν γνώρισαν στὸν τόπο ποὺ γεννήθηκε, ἀνατράφηκε ἢ διαμένει» (σ. 298). Τονίζεται ὁμως ὅτι ὁ μελλοντικὸς Ποιμένας θὰ πρέπει κυρίως νὰ ἔχει τὴν ἀγάπη (σύμφωνα καὶ μὲ τὸ Α΄ Κορ. 13, 2), τὴν πίστη καὶ τὴν «κλήση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος». Παραθέτοντας τὸ Ἐφ. 3, 7-12, ὁ Κίνγκ περιγράφει τὴ βαθύτερη διάσταση τῆς «διακονίας» ποὺ καλεῖται νὰ ἀναλάβει ὁ Ποιμένας (λίγο παρακάτω, ἀναφέρεται στὸ Α΄ Κορ. 12, 5 περὶ «διαιρέσεως διακονιῶν», ἀλλὰ περὶ τοῦ «αὐτοῦ Κυρίου»). Τὴ διάσταση αὐτὴ διανθίζει μὲ ἕνα ἀκόμη κείμενο ἀπὸ τὴν πρὸς Ἐφεσίους (4, 7-12), μὲ τὸ ὁποῖο διαδηλοῦται ἡ ἀλήθεια ὅτι: ἐνὶ ἐκάστω ἡμῶν ἐδόθη ἡ χάρις κατὰ τὸ μέτρον τῆς δωρεᾶς τοῦ Χριστοῦ.

Τὸ συμπέρασμα τοῦ Κίνγκ (μετὰ ἀπὸ τὴν παράθεση τῶν συγκεκριμένων κειμένων) εἶναι ὅτι οἱ «προεστῶτες» ἢ οἱ «ποιμένες»

65. Αναφέρεται μάλιστα στὸ παράδειγμα τοῦ Τίτου, τὸν ὁποῖον ὁ ἀπ. Παῦλος ἐγκατέστησε ὡς Ἐπίσκοπο στὴν Κρήτη (παρατίθεται καὶ τὸ Τίτ. 1, 5-9 περὶ τῶν πνευματικῶν προϋποθέσεων γιὰ τὴν ἀνάδειξη Ἐπισκόπου), ἀλλὰ καὶ ἡ χειροτονία πρεσβυτέρων ἀπὸ τοὺς Παῦλο καὶ Βαρνάβα (Πρ. 14, 23). Αναφέρεται ἐπίσης τὸ Β΄ Τιμ. 2, 2 περὶ ὠρισμένων ὑποχρεώσεων τοῦ Ἐπισκόπου (σσ. 296-297).

66. Ὡς πρὸς τὴ «γνώση» αὐτὴ, γίνεται λόγος γιὰ γνώση –ὡς πρὸς τὸν λόγο τοῦ Θεοῦ– τῆς «βιογραφίας, ἱστορίας, χρονολογίας καὶ γεωγραφίας», καθὼς καὶ γιὰ τὰ «ἠθικὰ παραγγέλματα» καὶ τὰ «δόγματα ποὺ ἀφοροῦν τὴ σωτηρία» (σ. 298).

καλοῦνται νὰ συνεργασθοῦν μὲ τὰ ὑπόλοιπα μέλη τῆς Ἐκκλησίας καὶ νὰ ἀξιοποιήσουν τὰ χαρίσματα τῶν ὑπολοίπων μελῶν «πρὸς οἰκοδομὴν ἀλλήλων» (σσ. 304–305).

Μετὰ ἀπὸ τὴ διαπίστωση ὅτι ὁ ὑποψήφιος Ποιμένας εἶναι «ικανός» καὶ ὅτι «ἔχει τὴν ἄνωθεν κλήση», «γίνεται δημόσια τελετὴ, διὰ τῆς ὁποίας ἀναγνωρίζεται ὡς Ποιμὴν» (σ. 305). Ἄν καὶ ὁ Κινγκ ἀναφέρεται σέ «τελετὴ ἀναγνωρίσεως», ἀμέσως μετὰ ἀναφέρεται σέ «χειροτονία Ποιμένος», χωρὶς ὅμως νὰ θίγει τὸ θέμα τῆς μυστηριακῆς ἱερωσύνης. Ἄλλωστε, μαρτυρεῖ περὶ «ἐκλογῆς τοῦ Ποιμένα κατὰ πλειονοψηφία», μετὰ ἀπὸ τὴν ὁποία ὁ ἐκλεγείς καλεῖται ἐγγράφως νὰ ἀναλάβει τὰ καθήκοντά του, ἐνῶ ρυθμίζεται καὶ τὸ θέμα τῆς χρηματικῆς ἐπιχορηγήσεώς του ἀπὸ τὴν κοινότητα.

Οἱ λεπτομέρειες τῆς «δημόσιας τελετῆς» καταγράφονται ὡς ἀκολούθως (σ. 305 ἐξ.): ἡ συνάθροιση τῶν Ποιμένων καὶ τῶν λαϊκῶν (προερχομένων ἀπὸ ἄλλες προτεσταντικὲς «πλησίον Ἐκκλησίες») ἀναδεικνύει ἕναν Πρόεδρο (μεταξὺ τῶν πρεσβυτέρων) καὶ ἕναν Γραμματέα (μεταξὺ τῶν νεωτέρων). Ὁ Πρόεδρος ἐκφωνεῖ σύντομη προσευχή, μετὰ ἀπὸ τὴν ὁποία γίνεται «ἡ δέουσα ἐξέταση τοῦ ὑποψηφίου» (ἠθικὸς χαρακτήρας, ἰκανότητα, παιδεία, πίστη). Μετὰ ἀπὸ τὴ διαδικασία αὐτῆ, ἡ «Σύνοδος» μεταβαίνει στὸν ὠρισμένο τόπο γιὰ τὴ «χειροτονία». Ἐκεῖ, ὁ Πρόεδρος τῆς «Συνόδου» «ἐκφωνεῖ προσευχή, ἔχοντας τείνει τὸ χέρι του στὴν κεφαλὴ τοῦ ὑποψηφίου» (ἀναφέρονται ὡς παραδείγματα τὸ Ἀριθμ. 8, 10 καὶ τὸ Πρ. 13, 1-5 περὶ «ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν» στοὺς Παῦλο καὶ Βαρνάβα). Εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἡ μαρτυρία τοῦ Κινγκ ὅτι ὁ Πρόεδρος τῆς «Συνόδου» «ἐπικαλεῖται τὴν εὐλογία τοῦ Θεοῦ» γιὰ τὸν μέλλοντα Ποιμένα· μετὰ ἀπὸ τὴν ἐπίκληση αὐτῆ, προβλέπονται ἀποστολικά ἀναγνώσματα (ἀπὸ τὴν Α' Τιμ. 3, 1-7· ἀπὸ τὴν πρὸς Τίτον, 1, 5-6 καὶ 2, 1-8· ἀπὸ τὴς Πρ. 20, 17-28, καθὼς καὶ τὸ Ἰω. 21, 15-17 καὶ Μτ. 28, 19-20).

Ὁ Κινγκ καταγράφει ἀκολούθως τὶς «ὀδηγίες» οἱ ὁποῖες δίδονται στὸν Ποιμένα καὶ ἀποτελοῦν τὸ περίγραμμα τῶν ὑποχρεώσεων καὶ τοῦ ἔργου του: ἡ διδασκαλία «τῶν προσταγμάτων τοῦ Ἰησοῦ» καὶ «ἡ διαποίμανση τῶν προβάτων Του» (σ. 313). Στὸ συγκεκριμένο σημεῖο τῆς τελετῆς παρέχονται προτροπὲς πρὸς τὸν Ποιμένα μέσα ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση συγκεκριμένων καινοδιαθηκικῶν χωρίων (Α' Τιμ. 4, 12-16·

Β' Τιμ. 2, 15· *Β' Τιμ.* 2, 22-26 και *Β' Τιμ.* 3, 16-17 και 4, 1-5). Ακολουθεί μία προσλαλιά του Προέδρου πρὸς τὸν νέο Ποιμένα (σσ. 316-317), κατὰ τὴν ὁποία ὁ Πρόεδρος ὑπενθυμίζει τὶς δεσμεύσεις τοῦ Ποιμένα και διαδηλοῖ τὴ βεβαιότητα τῆς κοινότητας ὅτι ὁ νέος Ποιμένας θὰ ἀνταποκριθεῖ στὰ καθήκοντά του. Ακολουθεῖ μία πράξη, μετὰ τὴν ὁποία ἐπισφραγίζεται ἡ «ἀναγνώριση» τοῦ Ποιμένα: τὰ μέλη τῆς Συνόδου «δίδουν (στὸν νέο Ποιμένα) «τὴν δεξιάν τους» και ἔτσι διαδηλώνουν ὅτι «εἶναι ὅλοι ἐνωμένοι μετὰ τὴν ἀδελφικὴ ἀγάπη».

Ἀκολουθεῖ προσευχή, μετὰ ἀπὸ τὴν ὁποία ἀπευθύνονται (ἐκ νέου) πρὸς τὸν νέο Ποιμένα βιβλικὲς προτροπές, γιὰ νὰ ὀλοκληρωθεῖ ἡ τελετὴ μετὰ μία τελικὴ εὐλογία (σ. 319). Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Κίνγκ διακρίνει μεταξὺ χειροτονίας Εὐαγγελιστοῦ και χειροτονίας Ποιμένος (σ. 319 ἐξ.), διευκρινίζοντας ὅτι ὁ Εὐαγγελιστὴς δὲν ἔχει ἰδιαίτερο ποιμνιο, ἀλλὰ ἀποστέλλεται γιὰ νὰ κηρύξει «σὲ ἄλλο τόπο». Στὴν περίπτωση ὅμως χειροτονίας Εὐαγγελιστοῦ προβλέπονται ἰδιαίτερα καινοδιαθηκικὰ ρητά. Ἡ «ἀνάδειξη» Διακόνων στὴν Ἐκκλησία πραγματοποιεῖται «διὰ προσευχῆς και ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν» τοῦ Ποιμένος ἐπὶ τῶν ὑποψηφίων Διακόνων (σ. 320).

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ καταγραφόμενη ἀποψη τοῦ Κίνγκ ὅτι «ἡ ἐπίθεση τῶν χειρῶν» εἶναι μὲν «ἔθος ἀρχαῖο», ἀλλὰ «δὲν θεωρεῖται ἀπολύτως ἀναγκαῖα», διότι «δὲν διωρίσθη (;) οὔτε ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, οὔτε ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων αὐτοῦ» (σσ. 320-321). Ἡ συγκεκριμένη μαρτυρία ἐγείρει ἐρωτήματα ὡς πρὸς τὴν ἔννοια τοῦ «διωρίσθη». Ὁ Κίνγκ τονίζει ὅτι οἱ Ἀπόστολοι δὲν «ἔλαβαν κάποια πνευματικὴ χάρη διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τῶν ἀδελφῶν», οὔτε και ὁ Παῦλος (παρακάμπτει ὅμως τὴν ἐπίθεση τῶν χειρῶν τοῦ Κυρίου ἐπὶ τῶν Ἀποστόλων). Θεωρεῖ ὅτι ναὶ μὲν οἱ Ἀπόστολοι «ἐπέθηκαν τὰς χεῖρας» ἐπὶ τῶν Διακόνων, ἀλλὰ τονίζει ὅτι οἱ Διάκονοι ἦσαν ἤδη (πρὸ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν) *πλήρεις Πνεύματος Ἁγίου και σοφίας* (Πρ. 6, 3), γιὰ νὰ καταλήξει στὸ συμπέρασμα ὅτι «οὔτε οἱ Διάκονοι, οὔτε ὁ πρωτομάρτυρας Στέφανος ἔλαβαν κάποια πνευματικὴ χάρη διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τῶν Ἀποστόλων» (σ. 323). Δέχεται βεβαίως ὅτι ἡ ἐπίθεση τῶν χειρῶν ὑπῆρξε πράξη τοῦ Κυρίου και τῶν Ἀποστόλων, ὄχι ὅμως γιὰ ἱερατικὴ χειροτονία (ἀναφέρεται στὶς θεραπείες τῶν ἀσθενῶν, στὴ μετάδοση τῶν χαρισμάτων τοῦ Ἁγίου Πνεύματος) ἀλλὰ σχετικοποιεῖ τὴν ἀρχικὴ του θέση ὅταν ἀναφέρεται στὸ *Α' Τιμ.* 4, 14

(περι τοῦ «χαρίσματος», τὸ ὁποῖο δόθηκε στὸν Τιμόθεο «μετὰ ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τοῦ Πρεσβυτερίου»).

Ἡ ἀμφισβήτηση περι τῆς ἀναγκαιότητος ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν στὴ χειροτονία τῶν Ποιμένων κορυφώνεται στὸ ρητορικὸ ἐρώτημά του ἐάν «διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν λαμβάνει τις Πνεῦμα ἅγιον» (προφανῶς τὸ ἀμφισβητεῖ). Ἡ συγκεκριμένη παρατήρηση θέτει σὲ σαφέστατη ἀμφισβήτηση τὴ μυστηριακότητα τῆς παρεχόμενης Χάριτος καὶ ἐπομένως τὴ μυστηριακὴ ἔννοια τῆς Ἱερωσύνης. Μέσα ἀπὸ τὴν ἀμφισβήτηση τοῦ Κίνγκ περι μὴ παροχῆς τῆς θείας Χάριτος διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν, καθίσταται σαφῆς ἡ θέση ὅτι δὲν παρέχεται (διὰ τοῦ συγκεκριμένου τελετουργικοῦ) ἡ μυστηριακὴ ἱερωσύνη, ἀλλὰ ὅτι ἡ ὅλη διαδικασία ἀποτελεῖ μία ἀπλή τελετὴ ἀναγνωρίσεως (στοὺς νέους Ποιμένες) τῆς διακονίας τοῦ κηρύγματος.

Ὁ Κίνγκ ἐπισημαίνει ὅτι ἡ ὅλη τελετὴ ἀποτελεῖ μόνον μία «δημόσια ἀναγνώριση» ἐνάρξεως τοῦ ἔργου τῶν Ποιμένων (σσ. 324-325), θεωρώντας ὅτι τὸ «χάρισμα τοῦ Ποιμένα» ἀντιστοιχεῖ «στὴν ἀνάγνωση, στὴν παράκληση καὶ στὴν διδασκαλία», κατ' ἀντιστοιχία μὲ τὸ χάρισμα τοῦ Τιμοθέου (Α' Τιμ. 4, 12-14). Στὸ σημεῖο αὐτό, ὁ Κίνγκ ἐπανέρχεται ἐπὶ τῆς ἀπόψεώς του ὅτι ἡ ἐπίθεση τῶν χειρῶν δὲν ἀποτελεῖ οὐσιαστικὴ πράξη (δὲν ἔχει «θαυμαστὴ ἐπιρροή»), ἀναφερόμενος στὴν ἑβραϊκὴ πρακτικὴ χειροτονίας Ἀρχιερέως καὶ ἐπισημαίνοντας ὅτι ἡ ἱερωσύνη τῶν Ἑβραίων ἔχει καταργηθεῖ γιὰ τὴν Ἐκκλησία (Ἐβρ. 7, 12).

Τέλος, τονίζεται ὅτι «ἡ Χειροτονία δὲν πρέπει νὰ γίνεται ποτὲ πρὸς χάριν προσωπικὴν οὔτε πρὸς ἀρέσκειαν πολιτικῶν ἀρχῶν» (σ. 327). Τὸ κείμενο μάλιστα ἐπικρίνει τὴ σύμπραξη τῶν θρησκευτικῶν μὲ τοὺς κοσμικοὺς ἄρχοντες κατὰ τὴ μακραίωνα ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας. Διότι (ὅπως τονίζεται), ἐάν οἱ Ποιμένες εἶναι διωρισμένοι ἀπὸ τὴν κρατικὴ ἐξουσία, θὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ αὐτὴν καὶ θὰ ἐνεργοῦν σύμφωνα μὲ τὰ ἀρεστὰ σὲ αὐτήν.

6. Οἱ «θρησκευτικὲς τελετές» τέλος διαλαμβάνουν τὰ σχετικὰ μὲ τὴν «τελετὴ τῆς ταφῆς».

Ὁ Κίνγκ ἀναφέρει ὅτι συναθροίζονται «οἱ φίλοι τοῦ τεθνεώτος» στὴν Ἐκκλησία ἢ στὴν οἰκία, ὅπου ἔχει ἐναποτεθεῖ τὸ λείψανο· ἐκεῖ, ἀναγινώσκονται ἀπὸ τὸν Ποιμένα μεγαλοφώνως ὠρισμένα ρητὰ ἀπὸ

τὴν Ἁγία Γραφή (Ἰώβ, 14, 1-12· Α΄ Πέτρ. 1, 24-35· Γεν. 3, 17-19· Ρωμ. 5, 12· Ἰω. 3, 16· Ἰω. 5, 24· Ἰω. 5, 25-29· Ἰω. 11, 25-26· Α΄ Θεσ. 4, 13-18· Ἀποκ. 14, 13· Ἀποκ. 20, 12-15). Ἀκολούθως, ὁ Ποιμένας ἐπισημαίνει ὅτι οὐδεὶς γνωρίζει τὴν κατάσταση τῆς ψυχῆς τοῦ τεθνεώτοτος, ἐπισημαίνοντας ὅτι δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ βοήθεια πρὸς τὴν ψυχὴ, ἀκόμη καὶ ἐάν «εὐρίσκεται στὰ βάσανα» (σ. 336). Γιὰ τὸν λόγο αὐτόν, προτρέπει νὰ ὑπάρξει προσευχὴ ὄχι ὑπὲρ τοῦ ἀποβιώσαντος, ἀλλὰ ὑπὲρ τῶν παρόντων ζώντων, ὥστε «νὰ ἐτοιμασθοῦν γιὰ τὴ δική τους ἀποδημία».

Ἀκολουθεῖ μεγαλόφωνη προσευχὴ τοῦ Ποιμένα, τῆς ὁποίας δὲν καταγράφεται τὸ περιεχόμενο (σ. 337). Τότε, ὁ Ποιμένας ἀναγινώσκει τὸν 38ο Ψαλμὸ (5-14), ἢ τὸν 89ο (1-17) ἢ τὸ Α΄ Κορ. 15, 1-58. Μετὰ ἀπὸ τὰ ἀναγνώσματα αὐτά, ὁ Ποιμένας «ἐκφωνεῖ σύντομη προσευχή», κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ὁποίας οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι μποροῦν «νὰ δοῦν τὸν νεκρὸ γιὰ τελευταία φορά». Ἀκολουθεῖ ἡ «σιωπηλή» μεταφορὰ τοῦ λειψάνου στὸν τάφο· κατὰ τὴν ὥρα τοῦ ἐνταφιασμοῦ, ὁ Ποιμένας λέγει ἢ τὸ Ἰώβ 1, 21, ἢ τὸ Α΄ Τιμ. 6, 7-8 ἢ τὸ Μτ. 24, 44.

Γ. Πρὸς μία κριτικὴ θεώρηση τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν τοῦ Κίνγκ

Εἶναι σαφὲς ὅτι ὁ Κίνγκ δὲν ἐκθέτει ἀπλῶς τὴν προτεσταντικὴ τελετουργικὴ πράξη τῶν συγκεκριμένων Μυστηρίων καὶ Ἀκολουθιῶν, ἀλλ' ὅτι τὸ συγκεκριμένο σύγγραμμά του ἀπευθύνεται στὰ μέλη τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, μὲ προφανεῖς προσηλυτιστικούς σκοπούς (γιὰ τοὺς ὁποίους ἄλλωστε εἶχε κατηγορηθεῖ κατὰ τὴν περίοδο δραστηριοποιήσεώς του στὴ Σμύρνη⁶⁷). Ἀλλὰ καὶ τὸ 1851, ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος κατηγόρησε τὸν Ἰ. Κίνγκ ὅτι μὲ τὰ ἔργα του «καταργεῖ» τὸ μυστήριον τοῦ ἁγιασμοῦ καὶ τὶς ἱερὲς παραδόσεις τῆς Ἐκκλησίας, γεγονόςς τὸ ὁποῖο ὑποδηλώνει ὅτι οἱ θέσεις τοῦ Κίνγκ περὶ θεμάτων Λατρείας ἐθεωροῦντο παντελῶς αἰρετικές⁶⁸.

67. Βλ. Κ. Συναΐτης (ἱερομόναχος), *Ἀπάντησις πρὸς ὅσα κατὰ τῆς εὐσεβείας ἐβλασφήμησεν ἐν τῇ ἀπολογίᾳ αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης Κίνγκ*, Τυπογραφία Ἀ. Κορομηλά, Ἀθῆναι 1846.

68. Βλ. Π. Θαναλλάκη, ὁ.π., σ. 105.

Θὰ προβοῦμε (κατωτέρω) σὲ μία κριτικὴ προσέγγιση τῶν τελετουργικῶν καὶ θεολογικῶν του θέσεων περὶ τῶν ἐν λόγῳ Μυστηρίων καὶ Ἀκολουθιῶν, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ θέματος τῆς «ἀποστολικότητας» τῆς λειτουργικῆς παραδόσεως.

[A]

1. Περὶ τοῦ Γάμου εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Κλινγκ προτείνει ἓνα τελετουργικό, στὸ ὁποῖο ἐλλείπει παντελῶς ἡ ἔννοια τοῦ Μυστηρίου ὡς παροχῆς τῆς Χάριτος τοῦ Θεοῦ. Ὁ κυρίαρχος χαρακτήρας τῆς τελετῆς εἶναι ἡ διατύπωση τῶν δημοσίων ὑποσχέσεων συζυγίας ἀπὸ τοὺς νυμφευομένους, καθὼς καὶ ἡ διακήρυξη (ἢ ἀνακήρυξη) τῆς συζυγίας τους ἀπὸ τὸν Ποιμένα. Εὐλόγη θὰ ἦταν ἡ ἀπορία περὶ τοῦ τελούντος τὸν Γάμο: ποιά ἰδιαιτερότητα ἔχει ἡ τέλεσή του ἀπὸ τὸν Ποιμένα; Δὲν θὰ μπορούσε νὰ τελέσει παρόμοια ἀκολουθία ἓνας οἰοσδήποτε πιστὸς ποὺ δὲν εἶναι Ποιμένας; Διότι, ὅταν ἀπουσιάζει παντελῶς τὸ μυστηριακὸ στοιχείο (ἐφ' ὅσον δὲν ὑφίσταται μυστηριακὴ ἱερωσύνη), ποιά εἶναι ἡ διαφορὰ αὐτῆς τῆς τελετῆς μὲ μία ἀντίστοιχη κοσμικοῦ (πολιτικοῦ) χαρακτήρα;

Ἡ ἀπάντηση στὸ ἀνωτέρω ἐρώτημα θὰ μπορούσε νὰ ἐστιασθεῖ στὴν ὑπαρξὴ τῶν βιβλικῶν ἀναγνωσμάτων. Τὰ προβλεπόμενα ἀναγνώσματα (θὰ μπορούσε νὰ ἰσχυρισθεῖ κάποιος) προσδίδουν ἓναν θρησκευτικὸ χαρακτήρα στὴν ὅλη τελετή. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ ὀδηγεῖ σὲ ὀρθὰ συμπεράσματα: ἡ προτεινόμενη τελετὴ τοῦ Γάμου εἶναι θρησκευτικὴ, ἀλλὰ ὄχι ἐκκλησιαστικὴ (ὑπὸ τὴν ἔννοια τῆς μυστηριακῆς παρουσίας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τοῦ «συγκροτοῦντος τὸν θεσμόν τῆς Ἐκκλησίας»). Στὴν οὐσία, ὁλόκληρο τὸ παραπάνω σκεπτικὸ παραπέμπει στὴ διάκριση μεταξύ «θρησκευτικῆς ὁμολογίας» καὶ «Ἐκκλησίας» στὴ θρησκευτικὴ ὁμολογία κυριαρχεῖ ὁ βιβλικὸς λόγος, ἀποκεκομμένος ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικότητά του (ἀπὸ τὴ μυστηριακὴ του δηλαδὴ διάσταση ὡς εἰσαγωγῆς στὴ ζωὴ τῆς Χάριτος καὶ τῆς μετοχῆς στὶς Ἄκτιστες Ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ).

Ἐντύπωση ὅμως προκαλεῖ καὶ ἡ ἀνυπαρξία μιᾶς θεολογικῆς ἐμβυθύνσεως στὰ βιβλικὰ κείμενα ποὺ παρατίθενται. Ὁ Κλινγκ δὲν ὑπεισέρχεται οὔτε στὴν ἔννοια τῆς ἱερότητας τοῦ Γάμου ποὺ πηγάζει

ἀπὸ τῆ θεολογικῆ ἀνάλυση τοῦ θαύματος στὴν Κανᾶ⁶⁹, οὔτε στὴν ἀντιστοιχία τῆς ἀνθρώπινης συζυγίας μετὰ τῆ «συζυγία» Χριστοῦ καὶ Ἐκκλησίας ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὸ 5ο κεφάλαιο τῆς πρὸς Ἐφεσίους. Ὅταν ἡ θυσία τοῦ Χριστοῦ γιὰ τὴν Ἐκκλησία προβάλλεται (ἀπὸ τὸν ἀπ. Παῦλο) ὡς ἡ βαθύτερη ἔννοια τῆς ἐν Χριστῷ συζυγίας τῶν νυμφευομένων (καὶ ἐπ' αὐτῆς ὁ Παῦλος στηρίζει τὴ διαπίστωσή του ὅτι ὁ Γάμος ἀποτελεῖ «μέγα Μυστήριον»), τότε αὐτὴ ἡ διάσταση συνιστᾶ μιὰ «μυστικὴ-μυστηριακὴ» διαδικασίᾳ ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ παραθεωρηθεῖ.

Ἐπομένως, ἡ βιβλικὴ διάσταση στὸ τελετουργικὸ τοῦ Γάμου (ὅπως καταγράφεται ἀπὸ τὸν Ἰ. Κίνγκ) παραμένει «νεκρὸ γράμμα» ὑπὸ τὴν ἔννοια τῆς κειμενικῆς ἀναφορᾶς, χωρὶς ὅμως αὐτὴ ἡ ἀναφορὰ νὰ λειτουργεῖ ὡς ἐφαλτήριο γιὰ τὴν ἀνάδειξη τῆς ὑπάρξεως καὶ ἐνεργείας (στὴ συζυγία) τῆς Χάριτος τοῦ Θεοῦ.

2. Προσεγγίζοντας κριτικῶς τὴν ὑπὸ τοῦ Κίνγκ παρατιθέμενη τελετὴ τοῦ Βαπτίσματος, θεωροῦμε ὡς πρώτη ἀξιοσημεῖωτη ἐπισήμανση ὅτι ἀναφέρεται στὸ Βάπτισμα ὡς διαδικασίᾳ ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν. Ὅπως προαναφέρθηκε, ὁ Λούθηρος (ἀλλὰ καὶ τὸ σύνολο τῶν Διαμαρτυρομένων) διατείνεται ὅτι τὸ Βάπτισμα δὲν καταργεῖ ὁλοσχερῶς τὴν προγονικὴ ἁμαρτία, κι ἔτσι ἡ «ὑπολειπόμενη» ἁμαρτία γίνεται τὸ ὄντολογικὸ ὑπόβαθρο ποὺ ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπο στὴν καθημερινὴ ἁμαρτία. Παρόμοιες εἶναι καὶ οἱ θέσεις τῶν Ἀγγλικανῶν.

Ὁ Κίνγκ φαίνεται ὅτι προσπαθεῖ νὰ συμβιβάσει τὴν ὀρθόδοξη θεολογία τοῦ Βαπτίσματος ὡς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν μετὰ τὴν προτεσταντικὴ βαπτισματικὴ θεολογία, στὴν ὁποία ἐλλείπει ἡ συγκεκριμένη ἔννοια. Παρομοίως συζητήσιμη εἶναι ἡ προτεινόμενη ὑποκατάσταση τοῦ Βαπτίσματος τοῦ ὕδατος διὰ τοῦ Βαπτίσματος τοῦ Πνεύματος. Ἡ ὑποτίμηση τοῦ τρόπου βαπτίσεως στὸ ὕδωρ παραπέμπει ἀκόμη καὶ στὴ ρωμαιοκαθολικὴ πρακτικὴ τοῦ Βαπτίσματος διὰ ραντισμοῦ. Ὁ Κίνγκ ἀφήνει ἀσαφὲς τὸ θέμα τοῦ Βαπτίσματος τοῦ Πνεύματος, εἶναι δὲ ἀξιοσημεῖωτο ὅτι δὲν παραπέμπει καὶ δὲν σχολιάζει τὸ Ἰω. 3, 5 περὶ βαπτίσματος ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος. Καὶ φυσικὰ οὐδεὶς λόγος

69. Πρβλ. τὶς θέσεις ποὺ προβάλλει ὁ Χ. Καρακόλης, *Ἡ θεολογικὴ σημασία τῶν θαυμάτων στὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιο*, ἐκδ. Πουρναρᾶς, Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 95-118.

γίνεται περί καθαγιαστικῶν πράξεων (εἴτε ἐπὶ τοῦ ὕδατος, εἴτε ἐπὶ τοῦ ἐλαίου), ἐνῶ ἀπουσιάζει παντελῶς κάθε ἀναφορὰ στὸ Μυστήριον τοῦ Χρισματος.

3. Στὰ περὶ Θ. Εὐχαριστίας κυριαρχοῦν οἱ ἔννοιες τῆς ἀναμνήσεως καὶ τῆς θυσίας, οἱ ὁποῖες εἰσάγονται μέσα ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσιν ἀντιστοιχῶν καινοδιαθηκικῶν ἀναγνωσμάτων. Ἐφ' ὅσον δὲν ὑφίσταται καθαγιασμὸς τῶν προσφερομένων Δώρων (μὴ ὑφισταμένης εἰδικῆς ἱερωσύνης), ὁ Κίνγκ δὲν ἀναφέρεται σὲ μετάληψη Σώματος καὶ Αἵματος τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ σὲ μετάληψη «συμβόλων». Μὴ ὑπαρχούσης καθαγιαστικῆς εὐχῆς, κυριαρχεῖ ὁ «εὐχαριστιακός» χαρακτήρας, κατὰ μίμηση τῆς προσευχῆς τοῦ Κυρίου στὸν Μυστικὸ Δεῖπνο⁷⁰.

Εἶναι προφανῆς ἡ παντελής ἔλλειψη μυστηριακότητος στὴν ὅλη τελετουργία, τὴν ὁποία ὁ Κίνγκ ἀποκαλεῖ ὡς ἐπιτέλεση τῆς Θ. Εὐχαριστίας. Ἡ ἀναφορὰ μόνον σὲ «ἄρτο» καὶ σὲ «ποτήριον» καὶ ἡ παντελής ἔλλειψη ἀναφορᾶς σὲ «Σῶμα» καὶ «Αἷμα» Χριστοῦ δηλώνουν σαφέστατα ὅτι πρόκειται περὶ μιᾶς ἀπλῆς ἀναμνητικῆς τελετῆς, στὴν ὁποίαν ἡ ἔννοια τῆς «μεταλήψεως» οὐδεμία σχέση ἔχει μὲ τὴν ἀλήθεια τῆς «συσσωματώσεως» μὲ τὸν Χριστό.

4. Ἡ κορύφωση ὅμως τῆς προτεσταντικῆς ἀντιλήψεως περὶ ἀνυπαρξίας εἰδικῆς ἱερωσύνης καταγράφεται στὴν ἀναφορὰ τοῦ Κίνγκ στὴν τελετὴ τῆς χειροτονίας. Ἡ χρησιμοποιούμενη ὀρολογία εἶναι ἐνδεικτικῆ: κυριαρχεῖ ὁ ὅρος «κατάσταση» (Ποιμένων) καὶ ὄχι «χειροτονία». Ἐνδεικτικὴ τῆς μὴ μυστηριακότητος εἶναι καὶ ἡ τελετουργικὴ διαδικασία: ἡ «διάγνωση» τῶν προσόντων τοῦ μελλοντικοῦ Ποιμένα (ἠθικὸς χαρακτήρας καὶ γνώσεις), καθὼς καὶ τῆς «κλήσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος· ἡ «τελετὴ ἀναγνωρίσεως» (ἀνακηρύξεως) τοῦ νέου Ποιμένα· οἱ προσευχῆς τόσο τοῦ Προέδρου ὅσο καὶ τῶν μελῶν τῆς κοινότητος ὑπὲρ τοῦ νέου Ποιμένα.

Ὁ Κίνγκ ἀναφέρεται σὲ «χειροτονία», ἐπισημαίνοντας μάλιστα ὅτι ὁ Πρόεδρος τῆς «Συνόδου» «ἐκφωνεῖ προσευχὴ, ἔχοντας τείνει τὸ

70. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι τὸ 1852 οἱ «κατὰ καιροὺς ἀκούσαντες τὰς τοῦ Κίνγκ βλασφημίας, Φοιτηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου» ἐπιτίθενται μὲ δριμύτητα στὶς θέσεις τοῦ Κίνγκ περὶ ἀρνήσεως τοῦ καθαγιαστικοῦ χαρακτήρα τῆς Ἐπικλήσεως κατὰ τὴν Θ. Εὐχαριστία [βλ. Ἔλεγχος τῆς κακοδοξίας τοῦ ψευδαποστόλου Ἰωνᾶ Κίνγκ, τύποις Φ. Καραμπίνη, Ἀθήνησι, 1851, σσ. 191 (§86)-203 (§94)].

χέρι του στήν κεφαλή του ύποψηφίου». Ἡ συγκεκριμένη προσευχή αἰτεῖται τήν «εὐλογία» τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοῦ νέου Ποιμένου. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἐστιάζεται ἡ θεολογικὴ ἔννοια τῆς ὅλης τελετῆς: δὲν πρόκειται περὶ μυστηριακῆς χειροτονίας (περὶ παροχῆς καὶ λήψεως τοῦ Χαρίσματος τῆς εἰδικῆς ἱερωσύνης), ἀλλὰ περὶ μιᾶς ἐπισημοποίησης τοῦ ἔργου ποὺ πρόκειται νὰ ἐπιτελέσει ὁ νέος Ποιμένος. Ἡ ἔννοια τῆς «εὐλογίας», χωρὶς οὐδεμία παραπομπὴ σὲ ἀπόκτηση ἰδιαίτερου Χαρίσματος, παραπέμπει ἀκριβῶς στήν ἐπίσημη ἑναρξη ἐνὸς ἔργου ἐντὸς τῆς θρησκευτικῆς κοινότητος καὶ ὄχι σὲ μία ἰδιαιτερότητα «τάξεως» ἐντὸς αὐτῆς τῆς κοινότητος.

Οἱ παραπάνω διαπιστώσεις ἐνισχύονται ἀπὸ τὴν ὅλη κριτικὴ τοῦ Κίνγκ στὸ θέμα τῆς σημασίας ἢ μὴ τῆς «ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν» στήν ὅλη τελετουργικὴ διαδικασία ἀναδείξεως τοῦ νέου Ποιμένου. Ἡ προσπάθειά του νὰ ἀμφισβητήσῃ τὴν ἀναγκαιότητα ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν στὴ χειροτονία τῶν Ποιμένων ἐκμηδενίζει τὴν ἀλήθεια παροχῆς μυστηριακῆς ἱερωσύνης καὶ μεταθέτει τὴ θεολογικὴ ἔννοια τῆς ὅλης τελετῆς στὴ «δημόσια ἀναγνώριση» ἐνάρξεως τοῦ ἔργου τῶν Ποιμένων. Εἶναι πάντως ἐξαιρετικὰ ἔωλο τὸ ἐπιχειρήμα του ὅτι ἡ «ἐπίθεση τῶν χειρῶν» ἀποτελοῦσε βασικὴ πράξη τῆς ἐβραϊκῆς ἱερωσύνης, ἢ ὁποῖα «ἔχει καταργηθεῖ». Μία ἐκ βάθους μελέτη τοῦ θέματος τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν στήν Κ.Δ. θὰ ἀπεδείκνυε ὅτι πρόκειται περὶ πράξεως μὲ περιεχόμενο τὴν παροχὴ χαρισμάτων (ὅπως ἰάσεων κ.λπ.).

5. Στὰ περὶ τῆς «τελετῆς τῆς ταφῆς» τέλος εἶναι προφανὴς ἡ βαθύτερη πρόθεση τοῦ Κίνγκ νὰ καταφερθεῖ ἐναντίον τῶν ρωμαιοκαθολικῶν ἀπόψεων περὶ καθαρτηρίου, διότι μόνον ὑπὸ τὴν ἔννοια αὐτὴ θὰ μπορούσαν νὰ ἐρμηνευθοῦν οἱ θέσεις του ὅτι ἡ προσευχὴ ὑπὲρ τοῦ τεθνεῶτος εἶναι ἀτελέσφορη (οἰαδῆποτε κι ἂν εἶναι ἡ κατάστασις τῆς ψυχῆς του μετὰ θάνατον).

[B]

Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Κίνγκ, ἀναφερόμενος σὲ «θρησκευτικὰς τελετὰς τῆς ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας», προσπαθεῖ νὰ προσηλυτίσει μὲ βάση τὴ λειτουργικὴ παράδοσις τῶν Ἀποστόλων, τὴν ὁποῖα προβάλλει ὡς τὴ μόνη αὐθεντικὴ. Ἄλλωστε (ὅπως προαναφέρθηκε), βασικὴ ἀρχὴ τοῦ Προτεσταντισμοῦ ὑπῆρξε ἡ «ἐπιστροφή στήν ἀρχαία ἀποστολικὴ

άπλότητα». Με βάση αυτό που αποκαλεί ως «ἀποστολικότητα» της Λατρείας, ο Προτεσταντισμός απέρριψε ότιδήποτε δεν ανήκει στο «πρωτοχριστιανικό βιβλικό πρότυπο» Λατρείας, θεωρώντας το ως μὴ «ἔγκυρο» καὶ ἀποκαλώντας το «ἀνθρώπινη παράδοση». Καὶ ἔχει ἀπολύτως δίκαιο ὁ Μ. Γαλανός, ὁ ὁποῖος κατηγορεῖ (τὸ 1904) τὸν Ἰ. Κίνγκ γιὰ σύγχυση περὶ τῆς ἔννοιας τῆς «ἀποστολικότητος»⁷¹.

Ἡ ἔννοια τῆς «ἀποστολικότητος» τῆς Λατρείας εἶναι ἀρκετὰ σύνθετη καὶ εἶναι ἄτοπο (ἐρευνητικά) νὰ περιορίζεται στὴν ἔννοια τοῦ βιβλικοῦ κειμένου. Προβληματίζει δηλαδή ἡ προτεσταντικὴ ἄποψη ὅτι ὡς «ἀποστολικό» φέρεται μόνον τὸ «μαρτυρούμενο στὴν Καινὴ Διαθήκη». Ἡ θέση αὐτὴ ἀποτελεῖ καὶ τὴν αἰχμὴ τοῦ δόρατος στὴν κριτικὴ τοῦ Κίνγκ ἔναντι τῆς ὀρθοδόξου λειτουργικῆς παραδόσεως, ἡ ὁποία εἶναι ἐπίσης «ἀποστολική», ἀλλὰ μὲ διαφορετικὴ διάσταση ἀπὸ αὐτὴ τοῦ Προτεσταντισμοῦ. Προβαίνουμε παρακάτω σὲ σύντομη ἔρευνα τῆς ἔννοιας τῆς «ἀποστολικότητος» στὴ Λατρεία.

1. Εἶναι γεγονός ὅτι «στὴν ὀρθόδοξη Λατρεία σφύζει καὶ σκιρτᾷ τὸ πνεῦμα τῆς μακραίωνης ἀποστολικῆς παραδόσεως καὶ ζωῆς τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας μας. Οἱ λειτουργικὲς ἔρευνες ἔχουν ἀποδείξει ὅτι μέσα στὰ ὀρθόδοξα λειτουργικὰ κείμενα διασώζονται αὐτούσια σταθερὰ τμήματα, ποὺ προέρχονται ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ἀποστολικούς χρόνους»⁷², ἂν καὶ στὴν Κ.Δ. δὲν ἔχουμε πληροφορίες περὶ τῆς ἀκριβοῦς λειτουργικῆς πράξεως τῆς ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας⁷³.

Ἡ ἀνάδειξη τῆς ἀποστολικότητος στὴ λειτουργικὴ παράδοση συμβάλλει στὴν ὀρθὴ θεώρηση τῆς ἱστορίας τῆς Λατρείας. Ὡς «ὀρθὴ θεώρηση» νοεῖται ἡ κατανόηση τῶν ποικίλων λειτουργικῶν παραδόσεων, οἱ ὁποῖες ἐμφανίσθηκαν καὶ ἐξελίχθηκαν κατὰ τὴ ροὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας. Θὰ ἦταν λανθασμένη ἐκτίμηση ἐὰν ὅλες αὐτὲς οἱ παραδόσεις ἐθεωροῦντο ὡς αὐτόνομες, δηλαδή ὡς δη-

71. Μ. Γαλανός, *Αἱ πλάναι τῶν Προτεσταντῶν καὶ αἱ συκοφαντίαι τῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ προπαγανδῶν αὐτῶν κατὰ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, ἐν Ἀθήναις 1904, σσ. 5-6 (βλ. καὶ τὸ κεφάλαιο «Προτεσταντισμὸς καὶ ἀποστολικότης», σσ. 20-25, στὸ ὁποῖο ὁ συγγραφέας ἀναιρεῖ λεπτομερῶς τὶς θέσεις τοῦ Κίνγκ περὶ «ἀποστολικότητος»).

72. Πρβλ. Εὐ. Θεοδώρου, «Τὸ σταθερὸ καὶ τὸ μεταβλητὸ στὴν Ὀρθόδοξη Λατρεία», *Θεολογία* 70/1 (1999), σ. 16.

73. Βλ. Χ. Σ. Βούλγαρης, *Ἡ ἐνότης τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 453.

μιουργηθείσες και ἐξελιχθείσες «ἐκ τοῦ μηδενός». Ὅμως, ἡ κοινὴ ἀποστολικὴ παράδοση ἐνοποιεῖ ὅλες τὶς ἐπιμέρους παραδόσεις, τὸ γεγονός δὲ αὐτὸ συνιστᾷ τὴν ὀρθὴν ἱστορικολειτουργικὴ θεώρηση⁷⁴. Διότι, ἐν προκειμένῳ, ἡ ἀποστολικότητα τῆς λειτουργικῆς παραδόσεως ἐρμηνεύει τὴν ποικιλία τῶν μεταγενέστερων παραδόσεων, ἐπειδὴ ἐπιβεβαιώνει τὴν ἐνιαίαν βάση τους καὶ ἐπισημαίνει τὸν ἀλληλοδανεισμὸ τῶν στοιχείων τους, ὁ ὁποῖος ὀδήγησε στὴ λειτουργικὴ ποικιλομορφία. Θεωροῦμε ἐπομένως ὡς ἀπολύτως ὀρθὴ τὴ διαπίστωση τοῦ ἀειμνήστου Π. Τρεμπέλα ὅτι «ἡ κοινὴ λειτουργικὴ παράδοση τῶν πρώτων ἡμερῶν τοῦ βίου τῆς Ἐκκλησίας ἀπεργάσθηκε τὴ μεταγενέστερη ἐνότητα τῆς Λατρείας»⁷⁵.

2. Ἡ βαθύτατη συνείδηση τῶν ἀγνώστων συμπλητῶν⁷⁶ ἢ καὶ γνωστῶν συγγραφέων τῶν ἔργων ποὺ φέρουν «ἀποστολικούς» τίτλους ἦταν ὅτι τὸ ὕλικὸ ποὺ κατέγραφαν προερχόταν ἀπὸ τοὺς Ἀποστόλους· γι' αὐτὸ οἱ ἴδιοι ἀπέκρυπταν τὸ ὄνομά τους, λόγῳ σεβασμοῦ καὶ ἀναγνωρίσεως τῆς ἐν λόγῳ παραδόσεως. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀναφορά τους σὲ μεμονωμένους Ἀποστόλους ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὴν ἐνότητα τοῦ ἀποστολικοῦ ἀξιώματος, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ κοινωνία οἰασδήποτε Ἐκκλησίας μὲ κάποιον ἐκ τῶν Ἀποστόλων συνεπαγόταν αὐτόματα τὴν κοινωνία της μὲ ὅλους τοὺς Ἀποστόλους⁷⁷.

Πρόκειται περὶ τῶν ἔργων *Διδαχὴ τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων*, *Ἀποστολικὴ Παράδοσις* (Ἰππολύτου Ρώμης) καὶ *Ἀποστολικαὶ Διαταγαί*. Σὲ

74. Βλ. ἀνάλογες σκέψεις καὶ στὸ Ἰω. Φουντούλης, «Παράδοση καὶ Θεία Λατρεία», *Τόμος ἐόρτιος χιλιοστῆς ἐξακοσιοστῆς ἐπετείου Μεγάλου Βασιλείου*, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 18.

75. Π. Τρεμπέλας, *Ἀρχαὶ καὶ χαρακτὴρ τῆς Χριστιανικῆς Λατρείας*, ἐκδ. Σωτήρ, Ἀθήνα 1993², σσ. 162-163.

76. Δὲν ἀναφερόμαστε σὲ «συγγραφεῖς», διότι ὑπὸ τὸν ὄρο αὐτὸ ἐννοοῦμε τὴ δημιουργία ἐνὸς κειμένου μὲ ἀποκλειστικὴ πηγὴ ἐμπνεύσεως τὸν συγγραφέα. Ἡ ἔννοια τοῦ «συμπλητῆ» ὅμως ὑποδηλώνει περισσότερο τὸν συλλέκτη παλαιότερου ὕλικου. Ἡ *Διδαχὴ τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων* (γιὰ παράδειγμα) προέρχεται ἀπὸ ἰουδαιοχριστιανικὸ περιβάλλον καὶ ἀποτελεῖ συρραφὴ ὑπαρχόντων κειμένων πρὸς χρῆση τῶν περιοδεούντων ἀποστόλων καὶ εὐαγγελιστῶν (J. Daniélou, *Théologie du Judéo-Christianisme*, Tournai 1958, σσ. 38-40). Βλ. καὶ τὴν ὀρθὴ ἐπισήμανση τῶν Rordorf-Tuilier ὅτι: « Le rédacteur de la partie liturgique reprend des textes appartenant à la tradition de la primitive Église » [*La Doctrine des Douze Apôtres (Didaché)*, *Sources Chrétiennes* 248bis, Paris 1998, σ. 35].

77. Πρβλ. Βούλγαρης, *Ἐνότης*, σ. 377.

ὅλα αὐτὰ τὰ ἔργα, ἡ «ἀποστολικότης» τῆς Λατρείας ἐγγυᾶται τὴν αὐθεντικότητα τῆς λειτουργικῆς παραδόσεως· τὸ γεγονός αὐτὸ ὑπῆρξε προφανῶς ἡ βαθύτερη αἰτία ποὺ ὥθησε τοὺς ἄγνωστους συμπιλητὲς νὰ ἀποκρύψουν τὸ ὄνομά τους καὶ νὰ προβάλλουν τὰ ὀνόματα τῶν Ἀποστόλων⁷⁸. Ἡ λειτουργικὴ παράδοση ἔπρεπε νὰ ἀποκαλύψει τὴν ἀποστολικότητά της, ὥστε ἡ Ἐκκλησία νὰ παραπέμψει στὴ Λατρεία της ὡς ἐγγυήτρια τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητας, αὐτῆς ποὺ ἐπλήττετο ἀπὸ τὴν αἵρεση.

3. Μὲ βάση τὰ ἀνωτέρω δεδομένα (τὰ ὁποῖα ἐξετέθησαν συνοπτικῶς), εἶναι παντελῶς ἔωλη ἡ προστεσταντικὴ θέση ὅτι ἡ «ἀποστολικότητα» (καὶ ἐπομένως ἡ «αὐθεντικότητα») τῆς Λατρείας ταυτίζεται μὲ τὴν ἐποχὴ καὶ τὰ κείμενα τῆς Καινῆς Διαθήκης. Τὰ καινοδιαθηκικά (ἀποστολικά) στοιχεῖα τῆς Λατρείας δὲν περιορίζονται στὰ βιβλία τῆς Κ.Δ., ἀλλὰ διαχέονται καὶ στὴ μεταγενέστερη λειτουργικὴ παράδοση, αὐτὴν τὴν ὁποῖαν ὁ Προτεσταντισμὸς θεωρεῖ ὡς «ἀνθρώπινο δημιούργημα» (καὶ ἐπομένως ἀπορριπτό).

Ἡ προτεσταντικὴ αὐτὴ θέση ἀποψιλώνει τὴν οὐσία τῆς λειτουργικῆς πράξεως τῶν πρώτων αἰώνων, ἐφ' ὅσον θεωρεῖ τὴν πράξη αὐτὴ ὡς μὴ αὐθεντικὴ. Παρόμοιες θέσεις οὐδένα ἱστορικὸ καὶ θεολογικὸ (ἐπομένως, ἐρευνητικὸ) ἔρεισμα ἔχουν, ἀποτελοῦν δὲ τὴν οὐσία ἐνὸς ἀνεπίτρεπτου προσηλυτισμοῦ, ὑπὸ τὴν ἔννοια τῆς δημιουργίας συγχύσεως τῶν μελῶν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Καὶ εἶναι λυπηρὸ (γιὰ τὶς διαχριστιανικὲς σχέσεις) τὸ γεγονός ὅτι ὁ Προτεσταντισμὸς δὲν ἔχει ἀποδεχθεῖ (τουλάχιστον σὲ ἐπίπεδο θεολογικῆς ἔρευνας) τὴν ἀναγκαιότητα ἐπανεξετάσεως τῆς συνάφειας «λειτουργικῆς αὐθεντίας» καὶ «ἀποστολικότητος». Ἀκόμη καὶ ἡ προτεσταντικὴ θέση περὶ τοῦ ἀπολύτου χαρακτῆρα τῆς Ἁγίας Γραφῆς, δὲν μπορεῖ νὰ θεμελιώσει συμπεράσματα περὶ ἀπολυτότητας τοῦ βιβλικοῦ κειμένου, δηλαδὴ περὶ ἀπορρίψεως τῆς μεταγενέστερης βιβλικῆς ἐρμηνείας ὡς στοιχείου ποὺ συμπληρώνει τὴν οὐσία τοῦ κειμένου.

78. Ὁ Μ. Metzger κατέβαλε σημαντικὴ προσπάθεια γιὰ νὰ καταδείξει τοὺς βαθύτερους στόχους τοῦ συμπιλητῆ (*Sources Chrétiennes* 320, 1985, σσ. 18 ἔξ.).

Ἐν ἐπιλόγῳ

Ἡ παράθεση καὶ κριτικὴ θεώρηση τῶν θέσεων τοῦ Ἰω. Κινγκ δὲν στοχεύει στὴν ἀνάπτυξη μιᾶς διαχριστιανικῆς πολεμικῆς, ἀλλὰ στὴ δημιουργία τῶν προϋποθέσεων γιὰ ἕναν διάλογο «ἐν ἀλήθειᾳ» τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας μὲ τὶς προτεσταντικὲς Ὁμολογίες. Ὁ διάλογος ἐπὶ τοῦ συγκεκριμένου θέματος (δηλαδὴ τῆς ἀθθεντικότητας ἢ μὴ στὴ Λατρεία κάθε στοιχείου μεταγενέστερου τῆς Κ.Δ.) εἶναι ἐπιβεβλημένος τόσο γιὰ τοὺς Ὁρθοδόξους, ὅσο καὶ γιὰ τοὺς Προτεστάντες.

Γιὰ μὲν τοὺς Ὁρθοδόξους ἐπιβάλλεται ὥστε νὰ συνειδητοποιήσουν περισσότερο τὴν ἀλήθεια τῆς ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος συγκροτήσεως τῆς Ἐκκλησίας (δηλαδὴ τὴν ἀλήθεια ὅτι τὸ Ἅγιο Πνεῦμα «ὁδηγεῖ τὴν Ἐκκλησία εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν», μετὰ ἀπὸ τὴν Ἀνάληψη καὶ τὴν ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς καθέδρα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ). Ἐπιβάλλεται ὥστε οἱ Ὁρθόδοξοι νὰ συνειδητοποιήσουν ὅτι ὁ θεσμὸς τῆς Ἐκκλησίας (ἐπομένως καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ Λατρεία) «αὐξάνεται» διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ ὅτι ἡ ἐνέργεια αὐτὴ δὲν περιορίζεται στὸ χρονικὸ πλαίσιο τῆς βιβλικῆς ἐποχῆς.

Γιὰ δὲ τοὺς Προτεστάντες (ὄλων τῶν Ὁμολογιῶν) ἐπιβάλλεται ὥστε ἡ θέση τους περὶ ἀπολυτοποιήσεως τῆς Γραφῆς νὰ μὴν τοὺς ὁδηγήσει στὴ ρωμαιοκαθολικὴ θέση τοῦ «Χριστομονισμοῦ», τῆς ἀπολυτοποιήσεως δηλαδὴ τοῦ Προσώπου τοῦ Χριστοῦ εἰς βᾶρος τῆς ἐνεργείας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ προτεσταντικὲς Ὁμολογίες, ὅταν θεωροῦν ὡς ἀθθεντικὸ στὴ Λατρεία τῆς Ἐκκλησίας μόνον ἐκεῖνο ποὺ μαρτυρεῖται (στὴν Κ.Δ.) ὡς διδασχὴ καὶ πράξις τοῦ Κυρίου, ἐνισχύουν (κατὰ τρόπο προφανῶς ἀσύγνωστο) τὴ ρωμαιοκαθολικὴ «ὑποτίμηση» τοῦ ἔργου τοῦ Ἁγίου Πνεύματος στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι στὸ συγκεκριμένο ἔργο στηρίζεται ἡ «αὐξηση» τῆς Λατρείας. Ἐπιβάλλεται (γιὰ τὶς προτεσταντικὲς Ὁμολογίες) νὰ μὴν ἀποκαλοῦν ὡς «ἀνθρώπινη πρωτοβουλία» τὴ δημιουργία (ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι) λειτουργικῆς παραδόσεως ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία.

Αὐτὲς εἶναι (ἢ πρέπει νὰ εἶναι) οἱ προϋποθέσεις μιᾶς ὀρθῆς διαδρομῆς καὶ συμπορεύσεως τῶν Χριστιανῶν πρὸς τὴν πραγμάτωση τῆς τελευταίας ἐπιθυμίας τοῦ Κυρίου: *ἴνα πάντες ἐν ᾧσι* (Ἰω. 17, 21).

SUMMARY

Protestantism and Orthodox Worship

By Georgios N. Philiat

Professor, National and Kapodistrian University of Athens

The worship of the Protestants has not been sufficiently studied by Orthodox theology. It is obvious that the Reformation did not address the Orthodox Church and, moreover, the Worship of her. The positions of the Reformation on the matters of divine worship obviously resulted in an interference with Roman Catholicism.

Protestantism accepts a universal priesthood of all believers and accepts only two Mysteries (Eucharist and Baptism), in which mysticism is not related to sacred prayer, but to the “blessing” of biblical texts. Therefore rejects anything that does not belong to the “early Christian biblical pattern” of worship, considering it to be “human tradition.”

Jonas King was activated as a missionary in 19th’s post-revolutionary Greece century. Through his work of *Religious Ceremonies of the Apostolic Church*, (1851), he tried to spread the Protestant concepts of Mysteries and Worship Sequences. His reference to the “Shepherd’s installation” is the key to his “liturgical theology”: there is no mysterious (sacramental) character in the Sacraments, but their ritual is found in the reading and exploitation of the biblical texts.

It is obvious that King’s referring to the “religious ceremonies of the Eastern Church”, tries to convert on the basis of the liturgical tradition of the Apostles, which he claims as the only imperious. The quoting and critically considering the positions of J. King does not aim to develop an inter-Christian war, but to create the conditions for a dialogue “in truth” between Orthodox Church and Protestant’s Confessions. The Dialogue on this subject (the declaration of inheritance in the worship of every element later than the New Testament) is required for both Orthodox and Protestants.